

**HZ. ÖMER'İN KOMUTAN ATAMA STRATEJİSİ:
SA'D B. EBİ VAKKÂS VE EBÛ UBEYDE B. EL-CERRÂH ÖRNEĞİ**

Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI*

ÖZET

Hz. Ömer kendisinden önceki halife Ebu Bekir'in politikalarını devam ettirmiş, ancak bu politikaları mevcut komutanlar ile değil, kendi atadığı komutan veya idarecilerle sürdürmek istemiştir. Bu itibarla Bizans'a karşı savaşan Hâlid b. Velid yerine Ebû Ubeyde b. El-Cerrah'ı, Sâsânîler'e karşı mücadele eden Müsennâ b. Hârîse yerine de Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı atamıştır. Bu görev değişikliklerinde siyasal etkenlerin yanı sıra, halifenin tercihi, görevden alınan ve göreve getirilen kişilerin komutanlık özellikleri, bu kişilerin Müslümanlar arasındaki konumu ve kabileler arası dengelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu makale söz konusu hususları irdeleyerek, her iki cephede gerçekleştirilen komutan değişikliklerinin nedenlerini aydınlatmaya çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Komutan, Hz. Ömer, Müsennâ b. Hârîse, Sa'd b. Ebî Vakkas, Hâlid b. Velid, Ebû Ubeyde b. El-Cerrah

Giriş

Hz. Ömer idarî, siyasî ve dinî konularda zaman zaman kendisinden önceki uygulamalardan farklı tercihler yapmasıyla tanınır. Ancak bu durum onun geçmiş uygulamalardan tamamen ayrıldığı veya bu uygulamaları rafa kaldırdığı anlamına gelmemelidir. O, daha ziyade kendi döneminin koşullarına bağlı olarak dinî ve idarî konularda gerekli açılımları ve yeni çözümleri arayışları getirebilmiştir. Hatta denebilir ki, bugün bile Müslümanların bir kısmı hâlâ onun açılımlarının mahiyetini kavrayıp kavramama noktasında görüş ayrılığı yaşamaktadırlar.

Hz. Ömer halife olduğu zaman Irak ve Suriye cephelerinde devam etmekte olan fiili savaşın gidişatıyla ilgili alınacak kararlar önemli iki sorundu. Hatırlanacağı gibi Hz. Ebû Bekir Arabistan'daki iç kargaşayı sona erdirip devlet içerisindeki birlik ve bütünlüğü sağladıktan sonra bir bakıma orduyu asli fonksiyonu olan sınırların güvenliğini koruma görevine yönlendirmişti. Bu maksatla o, Sâsânîler ve Bizans'tan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı önlem olarak orduyu Irak ve Suriye bölgelerine doğru kaydırmıştı. Onun vefatına yakın zamanlarda her iki cephede sıcak çatışmalar devam etmekteydi. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olan Hz. Ömer, Suriye ve Irak cephelerindeki sorunu çözmek veya bu mücadeleleri sürdürmekle karşı karşıyaydı.

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hız. Ömer halife olduğu zaman bir bakıma ‘devlette devamlılık esastır’ prensibi gereği varolan mücadeleyi sürdürme kararı almış, ancak bu mücadeleyi mevcut komutanlarla değil, kendisinin göreve getirdiği komutan veya idarecilerle sürdürmek istemiştir. Bu bağlamda Hız. Ömer Irak ve Suriye bölgesindeki komutanları değiştirerek bu bölgelere yönelik politikalarını kendisinin belirlediği komutanlarla gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. Bilindiği gibi o sırada Irak cephesinde Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî, (öl. 14/636) Suriye cephesinde de Hâlid b. Velid (öl. 21/642) başkomutan olarak görev yapmaktaydı. Yeni halife her ikisini sorumlu oldukları bölgenin başkomutanlığından azletmiştir.¹ Oysa her iki komutan da buldukları bölgelerde başarıyla mücadele etmekteydi ve önemli başarılar kazanmışlardı. Hız. Ömer halife olduğu zaman her iki komutanı görevden alıp Irak bölgesinde Müsennâ b. Hârise’nin yerine Sa’d b. Ebî Vakkâs’ı, (öl. 56/678?) Suriye bölgesine ise ünlü komutan Hâlid b. Velid’in yerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’ı (öl. 18/639) başkomutan atamıştır.² Yeni halifenin iki önemli cephedeki parlak başarılar kazanmış komutanları üstelik sıcak savaşın devam ettiği bir zamanda görevden alması dikkat çekmektedir. Halifenin bu önemli kararının ebette ki, birtakım nedenleri vardı ya da birtakım amiller halifeyi böyle bir değişiklik yapmaya zorlamıştı. Bu makale işaret edilen hususları dikkate alarak Hız. Ömer’in mevcut komutanları görevden alma nedenlerini ve komutan atarken dengeleri gözetmedeki hassasiyetini ve hangi esasları ölçü aldığını irdelemeyi hedeflemektedir.

A. Müsennâ b. Hârise’nin Komutanlıktan Alınıp Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın İran Cephesi Başkomutanlığına Getirilmesi

Hız. Ömer halife olduğu zaman Hız. Ebû Bekir’in ileri gelen komutanlarından olan Müsennâ b. Hârise İran cephesi başkomutanıydı.³ Müsennâ İran’a karşı mücadelesini sürdürebilmek için Hız. Ebû Bekir’den destek istemiş ve bu talep doğrultusunda irtidat ve isyan savaşlarının başarılı komutanı Hâlid b. Velid ona yardıma gönderilmişti.⁴ Onun gönderilmesinden sonra buradaki komutan Müsennâ b. Hârise geçici bir süre görevden alınıp Hâlid b. Velid Irak bölgesi başkomutanlığına atanmıştı. Bu görev değişikliğini Hız. Ebû Bekir bir yazıyla

¹ Halife b. Hayyât, **Tarihu Halife b. Hayyât; Halife b. Hayyât Tarihi**, Türkçe çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, s. 150.

² Taberî, **Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk**, Beyrut, t.y., IV, 54.

³ Taberî, IV, 3.

⁴ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübrâ**, Dâru’s-Sâdır, Beyrut, t.y., VII, 396; Taberî, IV, 2, 3; İbn Hacer, **el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe**, nşr. Ali Muhammed Becâvî, Kahire, 1970, II, 252, 253; Muhammed Receb Beyyûmî, “*Min Revâi’u’l-Müsenâ b. Hârise*”, **Mecelletü’l-Ezher**, c. 35, sy. 1, (1963), 45.

Müsennâ'ya bildirmiş ve Hâlid geldiği zaman onun emrine girmesini istemişti.⁵

Hz. Ebû Bekir Hâlid b. Velid'i komutan atayıp Sevad bölgesine gönderdiği zaman buradaki komutan Müsennâ b. Hârise kendi yerine onun geçeceği gerekçesiyle Hâlid'in gelişinden memnun olmamıştır.⁶ Muhtemelen Hz. Ebû Bekir bu durumun farkında olduğu için Müsennâ'ya gönderdiği yazıda Hâlid'i bir süreliğine Sevad bölgesine gönderdiğini, onun ayrılmasından sonra komutanlığın yine kendisine bırakılacağını söyleyerek bir bakıma onun gönlünü almıştır. Neticede Hâlid bölgedeki görevini tamamladıktan sonra Suriye bölgesine gönderilmiş ve komutanlık yine Müsennâ'ya verilmiştir.⁷

Hâlid bölgeye gönderildikten sonra Müsennâ onun emrine girmiş ve bir süre burada İranlılar'a karşı irili ufaklı savaşlar yapılmıştır.⁸ Ancak Suriye bölgesindeki komutanlar Hz. Ebû Bekir'den yardım isteyince halife Hâlid b. Velid'i bu bölgeye göndermiş ve Irak bölgesindeki başkomutanlık görevi yeniden Müsennâ'ya verilmişti.⁹ Müsennâ başkomutanlık görevini devraldıktan sonra, bir taraftan ordunun gücünün azalmış olması, bir taraftan da İranlılar'ın sıkı savaş hazırlığı yapmaları üzerine halifeden destek almak ve cepheye olup bitenleri görüşmek üzere Medine'ye gelmişti.¹⁰ Ancak o, Medine'ye geldiği zaman Hz. Ebû Bekir ölüm döşeginde hastaydı ve henüz istediği desteği alıp cepheye dönmeden halife vefat etmişti.¹¹ Hz. Ebû Bekir henüz vefat etmeden önce yerine geçecek olan Hz. Ömer'e Irak cephesindeki mücadeleyi sürdürmesi için bizzat vasiyette bulunmuş¹² ve şöyle demişti: "... Ben öldüğüm zaman akşama kalmadan halkı Müsennâ komutasında Sâsânîler'e karşı mücadele etmeye teşvik et."¹³ Hz. Ebû Bekir vefat edince yerine geçen Hz. Ömer, onun defin işini tamamladıktan sonra, münâdisi vasıtasıyla halkı İran'a karşı savaşılmaya çağırdı. Ancak halk

⁵ Taberî, IV, 3; Muhammed Ali Abd, "el-Musennâ b. Hârise eş-Şeybânî", **el-Arab**, sy. 19 (1984), 64; Ahmed Zekî Safvet, **Cemheretu Resâilî'l-Arab**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I, 120-121.

⁶ Dineverî, **Ahbaru't-Tıvâl**, Kahire, 1960, 112.

⁷ Dineverî, 112.

⁸ Dineverî, 111-12; Taberî, IV, 3, 4; Ya'kûbî, **Târîh**, Beyrut, 1960, I, II, 133.

⁹ İbn Sa'd, VII, 397; Ya'kûbî, II, 133; Taberî, IV, 3, 32.

¹⁰ Taberî, IV, 43; ayrıca bkn. Abd al-Husain Zarrinkûb, "The Arab Conquest of Iran and Aftermath", **The Cambridge History of Iran**, ed. R. N. Frye, Cambridge University Press, Cambridge 1993, IV, 8.

¹¹ Taberî, IV, 61, 63; Temîmî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, thk. Seyyid Aziz Bek ve diğl., Beyrut 1987/1407, 460-61; Muhammad Hudarî Bek, **Muhâdarat Târîhu'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Umeviyye**, Mısır 1969, 199; Beyyûmî, 45.

¹² Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldân**, nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Beyrut, 1978/1398; Türkçe çev. Mustafa Fayda, **Fütûhu'l-Buldân (Ülkelerin Fethi)**, Ankara, 1987, 112, (çev. 151); Taberî, IV, 43; İbn Abdi Rabbih, **Kitâbu'l-'İkdi'l-Ferid**, nşr. Ahmed Emîn ve diğl., Kahire, 1956, IV, 268-69; Abd, 64-65.

¹³ Taberî, IV, 43-44, 61; İbn Kesir, **Bidâye ve'n-Nihâye**, Beyrut, 1966, VII, 17-18.

halifenin çağrısına fazla ilgi göstermedi. Birkaç gün bir belirsizlik yaşandı.¹⁴ Taberî bu konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Ömer halife olunca, Ebû Bekir'in öldüğü gecenin sabah namazından önce Müsennâ ile birlikte Müslümanları İran'a karşı savaşmak için çağırıldı. (Sabah olunca halkı kendisine biat ettirdi). Halk onun davetine icabet etmedi. Ömer çağırılı tekrarladı. Ancak yine kimse onun davetine kulak asmadı. Araplar için Fars cephesinde savaşmak oldukça ürkütücü ve tedirgin edici bir işti. Bunun nedeni Sâsânîler'in saltanat, kuvvet ve kudret yönünden güçlü olmalarından ve diğer milletlere karşı üstünlüklerinden kaynaklanıyordu. Ömer dördüncü gün halkı savaşa çağırıldığı zaman ilk kabul eden kişi Ebû Ubeyd b. Mes'ûd ve Sa'd b. Ubeyd oldu... Bundan sonra Müslümanlar birbiri arkasından Fars cephesine gitmeyi kabul ettiler.¹⁵

Üç gün arka arkaya yapılan çağrıya rağmen halkın isteksiz ve çekingen davranması üzerine,¹⁶ Hz. Ömer bir konuşma yapmış ve onları savaşa teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak beklediği ilgiyi göremeyince halkın huzuruna çıkarak "*Allah'ın samimi kulları nerede?*" diye serzenişte bulunmuştur. Onun peşinden Müsennâ b. Hârise söz almış ve halkı ikna etmeye çalışmıştır. Görünen o ki, İran'a karşı savaşmak konusunda halkta ciddi bir endişe söz konusuydu ve Müslüman Araplar öteden beri gözlerinde çok büyüttükleri ve adeta yenilmez bir güç olarak gördükleri Sâsânîler'e karşı fiili bir savaşı göze alamamışlardı. Nitekim İranlılar'ı yakından tanıyan Müsennâ b. Hârise halka yaptığı konuşmada bu çekincenin gereksiz olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

Ey Araplar! Siz Farşlar ile savaşmanın zor ve ürkütücü olduğu kanısındasınız. Ama biz daha önce onlardan Sevad'ın bereketli topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdik. Bu toprakların idaresini onlarla yarı yarıya bölüştük. Biz sizden önce de onlarla savaştık ve galip geldik. Allah'ın izniyle bu mücadelenin sonunda da zafer bizim olacaktır.¹⁷

Yapılan bütün çağrılara rağmen ordunun toplanması gecikince Müsennâ b. Hârise bugünkü Küfe yakınlarındaki karargâh merkezi olan Haffan'a döndü. Bu arada Hz. Ömer, halkı ikna etmek için ısrarlı bir şekilde çabasını sürdürdü ve yavaş yavaş onları ikna etmeye başladı. Halifenin savaş çağrısını ilk kabul eden kişi Sakîf kabilesinden genç bir delikanlı olan Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfi (öl. 13/634) idi.¹⁸

¹⁴ İbn Tiktakâ, **el-Fahrî fi Adâbi's-Sultaniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye**, Beyrut, t.y., 78-79.

¹⁵ Taberî, IV, 61.

¹⁶ Mes'ûdi, **Mürûcu'z-Zehab ve Me'âdinu'l-Cevher**, thk. M. Muhiddin Abdurrahmân, Mısır, 1964/1384, II, 315; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi Tarih**, nşr. J. Tonrberg, Beyrut, 1965-66, II, 432-33.

¹⁷ Taberî, IV, 61; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 433; Muhammad Hudarî Bek, 199.

¹⁸ Taberî, IV, 63. Ebû Ubeyd, Emevîler döneminde aktif olarak siyaset sahnesinde gözükken Muhtar es-Sakâfi'nin babasıdır. Hz. Ömer dönemindeki İran'a karşı yapılan savaş çağrısını kabul etmesiyle birlikte tanınmış yiğit komutalardandır. Bkn. Asri Çubukçu,

Onun ardından başta Sakîf kabilesi olmak üzere çeşitli kabilelerden askerler Medine etrafında toplanmaya başladı.¹⁹ Hz. Ömer toplanan askerlerin başına muhtemelen İran'a karşı savaş çağrısını ilk kabul etmenin bir ödülü olarak Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfî'yi komutan tayin etme düşüncesindeydi. Her ne kadar Ebû Ubeyd, savaş çağrısını ilk kabul eden kişi sıfatıyla komutan olarak düşünülüyor idiyse de, Hz. Ömer'in böyle bir tercihte bulunmasının muhtemelen bazı gerekçeleri söz konusudur. Zîra ortada bir komutan vardı ve bu atamayla birlikte mevcut komutan Müsennâ b. Hârise başkomutanlık görevinden dolayı da olsa alınacaktı. Nitekim halife Ebû Ubeyd'i cepheye gönderdiği zaman, Müsennâ'ya mektup yazarak ona itaat etmesini emretmiştir.²⁰

Ebû Ubeyd'in ardından diğer Araplar savaşa gitmeyi kabul ettikten sonra toplanan kuvvetlerin başına kimin komutan olacağı tam netleşmemişken, aşıptan bazıları halifeye "Sen bunların başına ilk hicret edenlerden (Muhacirler) veya Ensâr'dan birisini komutan tayin et." diye öneride bulundular. Ancak Hz. Ömer onlara belki de beklemedikleri bir karşılık vererek şunları söyledi: "Hayır Allah'a yemin olsun onlardan birisini komutan tayin etmeyeceğim. Allah sizin derecenizi ancak düşmanla savaşmaya başkalarından önce icabet edip bu konuda acele ötmenizle yüceltmiştir. Ben ancak çağrım ilk cevap veren kişiyi başkomutan tayin edeceğim."²¹ Bir başka kayıta ise halifenin bu sözlerini tamamlayıcı nitelikte şu ifadeler yer almaktadır: "Sahabenin üstünlük ve fazileti ancak düşmanla karşılaşmak için acele hareket edip daveti kabul etmeyenlere karşı yararlılık göstermeleriyle belli olur. Sahabeden olmayan biri onların yaptıklarını yapar, sahabeden olanlar düşmana karşı yürümekte ağır davranırsa, yaya veya atlı olarak düşmana karşı yürüyenler onlardan daha çok komutanlığa hak sahibidirler. Allah'a yemin olsun ben ancak çağrım ilk icabet edeni başkomutan tayin edeceğim."²² Bu konuşmadan sonra Ebû Ubeyd'in ardından savaşa gitmeyi kabul eden Süleyt ve Sa'd b. Ubeyd'i çağırdı ve onlara şunu söyledi: "Çağrımı ilk önce kabul etmiş olsaydınız sizden birinizi başkomutan yapardım. Kıdemli olma hakkını kazanırdınız." Ardından Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfî'yi başkomutan atadı.²³

Taberî, Sa'd b. Ubeyd'in atanmaması ile ilgili ilginç bir kayıt düşmektedir. Ona göre Sa'd b. Ubeyd daha önce münasebetsiz bir hareketle bulunmuş ve bu kötü davranışını telafi etmek için savaş çağrısını

¹⁹ "Ebû Ubeyd se-Sakâfî", **DİA**, İstanbul 1994, X, 249; Ali-Nâcî Tantâvî, **Ahbâru Omer ve Ahbâru Abdullah b. Omer**, Byrut 1983, 61.

²⁰ Taberî, halifenin toplanan kuvvetlerden yaklaşık bin kişi seçtiğini ve Ebû Ubeyd'i onlar üzerine komutan tayin ettiğini belirtmektedir. Taberî, IV, 63.

²¹ Taberî, IV, 63, 64; Dîneverî, 113.

²² Taberî, IV, 61.

²³ Taberî, IV, 61, 63.

²⁴ Taberî, IV, 61.

kabul etmişti. Bu kaydın öncesinde de Taberî, onun dünyevi çıkarlar için savaşa gitmeyi kabul ettiği kanısıyla Köprü savaşındaki (13-14/634-35) bozgundan sonra cepheden kaçmasını Allah'ın bir imtihanı olarak değerlendirmektedir.²⁴ Anlaşılan onunla ilgili, sebebi belirtilmeyen bir soru işareti söz konusuydu.

Hız. Ömer, Ebû Ubeyd'i atadıktan sonra ona birtakım nasihatlerde bulundu ve orduda ashaptan olanlarla sürekli istişare etmesini, bilinçli davranmasını ve gerektiği zaman geri çekilmeyi bilmesini öğütledi.²⁵ Ardından ona Süleyt'i komutan tayin etmemesinin nedeninin onun savaşlarda aceleci olmasından kaynaklandığını söyledi ve sözüne şöyle devam etti: "Acele edip savaşa başlamak savaşı kaybettirir. Savaşa ancak ne yapılacağını belirledikten sonra başlanmalıdır. Süleyt aceleci olmasaydı onu görevlendirirdim. Savaşı ancak düşünerek hareket eden kazanır."²⁶

Müsennâ b. Harise yıllarca bu bölgede İranlılar'a karşı savaşmış ve önemli başarılar kazanmış bir komutandı.²⁷ Uzun süre bu bölgede savaşmış, bölgeyi iyi bilen, deneyimli bir komutan bulunurken, onun yerine vasfı sadece İran'a karşı yapılan savaş çağrısını ilk kabul eden kişi olmaktan öteye geçmediği anlaşılan genç, deneyimsiz ve bölgeye tamamen yabancı olan birisini, halifenin böylesine önemli bir devlet icraatında kilit noktaya getirmesi düşündürücüdür. Ayrıca bu orduda ashaptan önemli isimler de bulunuyordu. Oysa halife onların başına genç bir delikanlıyı komutan atamıştır. Üstelik toplanacak ordunun Müsennâ'nın emrine verilmesi için Hız. Ebû Bekir'in açıkça tavsiyesi bulunmaktaydı.²⁸ Acaba Medine veya Arabistan'ın diğer bölgelerindeki Araplar, Müsennâ b. Hârise'nin komutası altına girmek mi istememişlerdi? Ya da yeni gerçekleşmiş olan iktidar değişikliği halkta belli bir umutsuzluğa veya bir memnuniyetsizliğe mi yol açmıştı? Yoksa Hız. Ebû Bekir'in komutan olarak görevlendirdiği kişiyi Hız. Ömer beğenmemiş miydi ya da kendisi de Hız. Ebû Bekir'in yaptığı gibi onu görevden alıp yerine kendi görevlendireceği komutanla mı mücadeleye devam etmek istemişti? Hatırlanacağı gibi Hız. Ebû Bekir, Hâlid b. Velid'i Irak'a gönderdiği zaman Müsennâ'yı görevden almış ve Hâlid b. Velid'i baş-

²⁴ Taberî, IV, 61.

²⁵ Abbâs Mahmud Akkâd, **Abkariyetu Omer**, Matbaatu'l-İstikame, Kahire, 1948, 153.

²⁶ Taberî, IV, 61.

²⁷ Geniş bilgi için bkn. İsrail Balcı, "İran Sömürgesine Karşı Arap Aşiretleri Direnişinin Önderi: Müsennâ b. Hârise ve Siyasi Faaliyetleri," **EKEV Akademi Dergisi**, yıl: 8, sayı: 19, Bahar 2004, ss. 177-194.

²⁸ Taberî, IV, 44; İbn Kesîr, VII, 17-18. Bu konu ile ilgili geniş açıklamalar için bak. Hâlid'in görevden alınması sırasında ileri sürülen gerekçelerle ilgili açıklamalar için bak. Belâzuri, **Fütûh**, 252, (çev. 358); Dineverî, 113; Belâzuri, **Ensâbü'l-Eşraf**, nşr. Suheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, Beyrut 1996/1417, X, 328; Taberî, IV, 68; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 494; İbn Kesîr, VII, 81; Abdu'l-Mut'im Mâcid, **Târîhu's-Siyâsi li'd-Devleti'l-Arabiyye**, Kahire 1982, 183.

komutan yapmış, Hâlid'i Şam'a gönderdikten sonra Müsennâ'yı yeniden komutan tayin etmişti. Akla gelebilecek bu tür sorulara verilecek cevapların ne derece tutarlı olacağı tartışılabilir. Ancak bunların ötesinde birtakım kabilevî dengeler ve idareye getirilecek kişilerin konumlarının önemli ölçüde etkili olduğu da bir gerçektir.

Müslümanların halifenin savaş çağrısına kulak asmamaları, Taberî'ye göre İran'dan çekilmeleriyle açıklansa da,²⁹ bu çekincenin belli bir etkisi olmakla birlikte, meselenin arka planında değişik amillerin olması muhtemeldir. Daha önceden de Müsennâ, Medine'den destek istediği zaman Hz. Ebû Bekir ona Hâlid b. Velid komutasındaki orduyu göndermiş ve bu orduda bulunan askerler arasında herhangi bir itiraz vuku bulmamıştı. Gerçi bu görevlendirme sırasında komutan Hâlid b. Velid idi. Ancak İran cephesine gitmeme gibi bir itiraz da söz konusu olmamıştı. Öte yandan Müslüman Araplar'ın Müsennâ komutasında orduya katılmak istemediklerine dair başlangıçta somut bir itiraz da mevcut değildir. Ancak aşağıda da değinileceği gibi daha sonraki gelişmelere bakıldığında Hicaz bölgesindeki Müslümanların Müsennâ'nın emrine girmek istememeleriyle ilgili bazı işaretlerden söz edilebilir. Acaba halife halkın bu konudaki kanaatini dikkate alarak mı Müsennâ'ya komutanlık görevi vermemişti? Ya da Hz. Ebû Bekir de bu durumu bildiği için mi onu görevden alıp Hâlid'i başkomutan yapmıştı?

Müsennâ yerine Ebû Ubeyd'in başkomutan atanması kararında gönderilecek ordunun toplanmasının gecikmesiyle de ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim Taberî'deki bir kayıta ordunun toplanması uzayınca halifenin, Müsennâ'yı bir gurup askerle görev yerine gönderdiği belirtilmektedir.³⁰ Yine başka bir kayıta aynen şu ifadeler yer almaktadır: Hz. Ömer, Müsennâ'yı acele yola çıkarmak maksadıyla "Arkadaşlarının yanına geldiğin gibi çabuk dönmeye gayret et." dedi.³¹ Müsennâ Medine'den yola çıkıp on gün sonra Hire'ye vardı. O sırada İranlı komutan Rüstem Horasan sınırına yaklaşmıştı. Onun ilerlemekte olduğunu öğrenen Müsennâ sınır muhafızlarını toplayarak Haffan'a geldi ve burada başkomutan Ebû Ubeyd'i bekledi. Yaklaşık bir ay sonra Ebû Ubeyd gelince onunla birleşti.³² Ebû Ubeyd onu ordunun sağ kanadının komutanlığına getirdi.³³ Bu gelişmeye göre muhtemelen durumun kritik olması nedeniyle halife onu erkenden yola çıkarmış olabilir.

²⁹ Taberî, IV, 61.

³⁰ Taberî, IV, 61.

³¹ Taberî, IV, 63.

³² Ebû Ubeyd b. Mes'ûd başkomutan atandıktan sonra Irak topraklarındaki Kussu'n-Nâtîfa gelmiş ve burada Müsennâ ona katılmıştır. Dineverî, 113.

³³ Taberî, IV, 63.

Ebû Ubeyd, Müsennâ ile birleşerek başta Namarık savaşı olmak üzere İranlılar'a karşı önemli başarılar kazandı.³⁴ Kesker, Barusma gibi yerler alınarak buradaki idarecilerle anlaşmalar yapıldı.³⁵ Ancak bu başarılar uzun sürmedi ve İranlılar ile yapılan Köprü (el-Cisr, Kussu'n-Natıf) savaşında ağır bir yenilgi alındı. Kaynaklar bu yenilgiyi Ebû Ubeyd'in tecrübesizliği ve aceleciliğine bağlamaktadır. Gerçekten de ordudaki ileri gelenlerin bütün uyarılarına rağmen Ebû Ubeyd savaşın yapıldığı yerdeki Fırat Nehri üzerinde bulunan Köprüyü geçip savaşı İranlılar tarafında sürdürme kararı alınca, arkadan İranlılar'ın köprüyü³⁶ yıkmaları sonucu Müslüman askerler ağır bir bozguna uğramıştır. Bu yenilgiyle birlikte başta Ebû Ubeyd olmak üzere peş peşe Sakîf kabilesinden altı komutan şehit düştü. Yedinci sıradaki komutan olan Müsennâ b. Hârise sancağı devralarak dağılan askerleri topladı ve emniyete aldı.³⁷ Müsennâ köprüyü onardıktan sonra karşıya geçip askerleri selamete aldı.³⁸ Medineli askerler onu terk ederek evlerine döndüler. Bir kısmı ise savaştan kaçmanın ezikliğiyle Medine'ye giremedikleri için çöle dağıldı. Müsennâ yanındaki az sayıda olan bölgedeki askerlerle baş başa kaldı. O, Abdullah b. Zeyd ile olup bitenleri bir mektupla halifeye bildirdi.³⁹ Hz. Ömer, korkudan Medine'ye kaçıp gelen askerleri gördüğünde 'Ben sizin sığınağınızım.' diye onları teselli etti ve onlara karşı oldukça samimi davrandı.⁴⁰

Sâsânî ordusu karşısında yaşanan bozgunun ardından sonra Hicaz bölgesinden olan askerler ordudan ayrılıp etrafa dağılmaya başlayınca, Sakîf kabilesinden Abdullah b. Yezid⁴¹ kaçan askerleri engellemek için köprünün başına gelip "Ey askerler komutanlarınızın öldüğü gibi siz de şerefizle ölün veya zafer kazanın." diye seslenerek onları savaşa teşvik etmeye çalıştı.⁴² Hz. Ömer Köprü savaşında kahramanca savaşarak şehit düşen komutanı Ebû Ubeyd için şu ifadeleri kullanmıştır: "Ey Allah'ım her Müslüman benim himayemdedir. Allah Ebû Ubeyd'e merhamet etsin. Şayet o, köprünün karşı tarafındaki Hayfa sığınmış veya

³⁴ Hayyât, 152-53; Taberî, IV, 62, 64.

³⁵ Taberî, IV, ss. 63-65.

³⁶ Burada sözü edilen köprü bizim bildiğimiz modern anlamdaki köprü değil su üzerine halatlarla ahşapların bağlanmasıyla oluşturulmuş bir köprüdür. Bkn. Taberî, IV, 67, 68.

³⁷ Belâzurî, **Fütûh**, 252, (çev. 360); Taberî, IV, 67-68; Dineverî, 113; Mes'ûdi, II, 316; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 438-39; İbn Kesîr, VII, 28; İbn Hacer, VII, 258; Zarrinkûb, IV, 8-9; Fred McGraw Donner, **The Early Islamic Conquests**, Princeton University Press, New Jersey 1981, 174.

³⁸ Hayyât, 154.

³⁹ Dineverî, 114; Taberî, IV, 69.

⁴⁰ Taberî, IV, 70.

⁴¹ Taberî'de Abdullah b. Mersed diye geçmektedir. Taberî, IV, 68.

⁴² Hayyât, 153.

fazla kahramanlık gösterip kendisini felakete sürüklemekten yanımıza dönmüş olsaydı biz onun sığınacağı bir sığınak ve ona gölge olurduk."⁴³

Ebû Ubeyd'in şehit düşmesinden sonra komutanlığı devralan her komutan bir önceki komutanın atamasıyla belirlenmiştir. Bir başka rivayete göre ise Ebû Ubeyd savaştan önce askere şu konuşmayı yapmıştır: "Eğer ben öldürülürsem Cebr b. Ebi Ubeyd komutanınızdır. O, öldürülürse Ebû Cebr, o öldürülürse Habib b. Ebi Rebia, o öldürülürse Ebû Kayd b. Habib, o da öldürülürse Abdullah b. Mesud b. Amr (Bu komutan Ebû Ubeyd'in kardeşidir.) komutanınızdır."⁴⁴ Bu şekilde komutanlar peş peşe şehit düştükten sonra Müsennâ b. Hârise ancak altıncı sıradaki komutanın kendisini halef göstermesiyle komutanlığı devralmıştı. Dolayısıyla onun tekrar komutanlığa getirilmesi bizzat Hz. Ömer'in kararıyla değil, kendisinden önceki komutanın belirlemesiyle gerçekleşmiştir.

Belâzuri'nin aktardığı bir kayda göre, Hz. Ömer'in Müsennâ yerine Hicaz bölgesinden bir komutanı tercih etmesinin nedeni, Medine'de ordunun toplanması gecikince Müsennâ b. Hârise'nin daha fazla beklemeyip cepheye dönmesidir. Daha sonra toplanan kuvvetlerin başına Hz. Ömer, Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'u getirmiştir. Ardından Salit b. Kays b. Amr ile Müsennâ'ya bir yazı göndermiş ve şu açıklamayı yapmıştır: "Şayet aceleci olmasaydın seni komutan tayin ederdim. Bilindiği gibi savaş karışıklıktır ve sadece teenni ile hareket eden kimse savaşı iyi idare eder."⁴⁵

Dineverî, halifenin bu sözü komutanlık için istekli olan Ensâr'ın Neccâr kolundan Salit b. Kays'a söylediğini belirtmektedir. Bu kayda göre halife onu Ebû Ubeyd'in ordusuna dahil etmiş ve Ebû Ubeyd'e Salit ile ilgili şu sözü söylemiştir: "İslâm'da senden daha faziletli olan birisini seninle birlikte gönderdim. Onunla istişarede bulun."⁴⁶ Belâzuri'nin kaydına göre Müsennâ'nın komutanlıktan alınmasının nedeni onun aceleci davranmasına bağlanmaktadır ve bu acelecilik yüzünden halifenin güveni sarsılmıştır. Ancak bu kayıt bile halifenin tercihini tam anlamıyla açıklayacak nitelikte değildir.

Philip K. Hitti, Hz. Ömer'in Müsennâ'yı komutan olarak atamasıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Müsennâ ne Medine ne de Mekke ile hiçbir irtibatı olmayan, bir Bedevî kabilesinin şeyhinden başka bir şey değildi. Hz. Peygamberin vefatı hadisesine kadar ne İslâm'ı işitmiş ne de ihtida etmişti. Halife Hz. Ömer bu sebeple, Hz. Peygamber tarafından Bedir harbinden sonra Cennet ile müjdelenen kim-

⁴³ Taberî, IV, 67.

⁴⁴ Hayyât, 153.

⁴⁵ Belâzuri, **Fütûh**, 251, (çev. 358).

⁴⁶ Dineverî, 113.

selerden birisi⁴⁷ olan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı başkomutan olarak seçti ve Irak cephesine gönderdi.⁴⁸ Her ne kadar Hitti, Müsennâ hakkında bu değerlendirmeyi yapmışsa da onun Hz. Peygamber ile görüşmek üzere Medine'ye gelen Şeybân Oğulları heyetinde yer aldığı,⁴⁹ muhtemelen bu görüşmeden sonra İslâm'ı kabul ettiği ve Hz. Ebû Bekir zamanında Bahreyn bölgesindeki mürtetlerle savaştığı ve Hz. Ebû Bekir'in valisi Alâ b. Hadramî'ye, kabilesiyle birlikte yardımcı olduğu bilinmektedir.⁵⁰ Bu bilgilere bakıldığında Müsennâ'nın İslâm'dan hiç haberi olmadığı yönündeki görüş tutarlı gözükmemektedir.

Hız. Ömer İran'a karşı asker toplamakla uğraştığı sırada İranlılar Kısra soyundan Yezdicerd'i hükümdarlığa getirerek Arap saldırılarını durdurmak için ciddi bir hazırlık içine girmişlerdi.⁵¹ Müsennâ İranlılar'ın bu hazırlığını öğrendiği zaman, ordusunu güçlendirmek için Hız. Ömer'den yardım istedi. Halife ona süratle yardımcı kuvvet göndereceğini bildirdi.⁵² Cepheden gelen bu talep üzerine Hız. Ömer, bölgeye asker göndermek için tekrar çağrı yaptı. Hatta daha çok asker gönderebilmek için vaktiyle irtidat edip pişman olanların da orduya katılmalarını istedi.⁵³ Bu arada Müsennâ'ya da haber gönderip bölgedeki Arap aşiretlerinden destek bulmasını, destek vermek istemeyenlerden de gerekirse zorla asker toplamasını bildirdi.⁵⁴ Öte yandan halife bölgeye gidip savaşacak askerlere ganimetlerden daha fazla pay vereceği fikrini söyledi ve Arap aşiretlerini savaşa teşvik etmeye çalıştı. Onun çağrısı üzerine Becile⁵⁵, Ezd, Kinâne, Teym, Sa'd Oğulları, Has'am, Hanzala, 'İcl Oğulları, Âmir Oğulları, Dâbbe Oğulları, Temîm, Nemr, Abdulkayslar gibi Güney Arabistan kökenli aşiretler Medine'de toplanmaya başladılar. Hız. Ömer ayrı ayrı toplanan bu kuvvetlerin başına kendi aşiretlerinden birisini komutan tayin etti ve bu şekilde orduları Irak'a sevk etti.⁵⁶ Gönderilen bu aşiretlerin başlarındaki komutanlardan Cerîr dışındakiler Müsennâ'ya itaat etmişlerdir.⁵⁷

Dîneverî'nin verdiği bilgiye göre halife Medine'de toplanan askerlerin başına Cerîr b. Abdullah el-Beceli'yi başkomutan olarak görevlen-

⁴⁷ Ebû Davud, Sünnet 9, (4648, 4649, 4650); İbn Sa'd, III, 383; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (öl. h. 277), **el-Ma'rifetu ve't-Tarih**, nşr. Halil Mansur, 1. Baskı Beyrut 1419/1999, I, 119.

⁴⁸ Philip K. Hitti, **Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay. İstanbul 1980, I, 235-36.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğabe fi Temyizi's-Sahâbe**, Kahire, 1970, V, 90.

⁵⁰ Taberî, III, 259, 260.

⁵¹ Taberî, IV, 81.

⁵² Dîneverî, 113, 114; Belâzurî, **Fütûh**, 253, (çev. 360).

⁵³ Taberî, IV, 63, 88.

⁵⁴ Taberî, IV, 82.

⁵⁵ Belâzurî, **Fütûh**, 253, (çev. 362); Zarrinküb, IV, 9.

⁵⁶ Taberî, IV, 72-73; Dîneverî, 114.

⁵⁷ Taberî, IV, 72-73.

dirmiştir.⁵⁸ Ancak o, kendi kabilesinin başındakilerin komutanıydı. Bu askerler Irak'a geldiği zaman Hz. Ömer farklı bir sorunla karşılaşmıştır. Örneğin Cerîr b. Abdullah buradaki mevcut komutan Müsennâ b. Hârîse'nin emrine girmek istememiş ve onunla yetki tartışmasına girmiştir. Halbuki Cerîr halifenin emriyle Müsennâ'ya yardımcı kuvvet olarak gönderilmişti⁵⁹ ve kendisine cepheye gittiği zaman başkomutan olacağına dair herhangi bir şey söylenmemişti. Hatta Irak'a gidip Müsennâ ile birleşmesi bizzat emredilmişti.⁶⁰ Ayrıca Müsennâ'ya da onun kendi başına hareket edebileceğine dair herhangi bir haber gönderilmemişti. Görünen o ki, Irak cephesindeki kuvvetlerin komutanı olan Müsennâ halifeden yardım isteyince değişik kabilelerden toplanan kuvvetler kendi kabilelerine mensup bir komutanın önderliğinde yardıma gönderilmişti. Cerîr b. Abdullah el-Becelî de onlardan birisiydi. Cerîr bölgeye gelince Müsennâ onun orduya katılmasını istemiş ve bu doğrultuda halifenin emrini hatırlatmıştır. Ancak Cerîr '*Ben de senin gibi bir komutanım. Ben senin emrinle hareket etmem.*' diye çıkmış ve onun emrine girmeyi reddetmiştir.⁶¹ Bu tartışma bölgede ordunun ikiye bölünmesine neden olunca Müsennâ, Hz. Ömer'e bir mektup yazıp durumu bildirmiştir. Ancak Hz. Ömer ona gönderdiği cevabi yazıda "*Ben seni Allah Rasulü'nün sahabilerinden birine, yani Cerîr'e komutan tayin etmemiştim.*"⁶² sözleriyle Müsennâ'nın beklemediği bir karşılık vermiştir.⁶³

Hz. Ömer benzer bir karşılığı yine bölgedeki aşiret önderlerinden olup Sâsânîler'e karşı savaşan Süveyd b. Kutbe'ye de vermiştir. Dîneverî'nin anlattığına göre Ubulla (eski Basra) bölgesinde mücadele eden Süveyd, Müsennâ'nın başarılarını duyunca kendisi de halifeden yardım ve destek istemiştir. Hz. Ömer bu yardım çağrısına cevap vermiş, ancak onu komutan atamayıp bu bölgeye gönderdiği askerlerin başına Utbe b. Ğazvân el-Mâzennî'yi atamış ve Süveyd'e bir mektup gönderip ona itaat etmesini istemiştir.⁶⁴ Buna mukabil bölgeye gitmek isteyen Muğire b. Şu'be, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ve Ukbe gibi şahsıların ko-

⁵⁸ Dîneverî, 114.

⁵⁹ Taberî, IV, 72, 78.

⁶⁰ Taberî, IV, 70, 71, 72; Muhammed Ferec, **Şahsiyyâtu Askeriye'l-İslâmiyye**, Kahire t.y., 193-94.

⁶¹ Taberî, IV, 61, 71, 78; Temimî, 464-65; İbn Kesir, VII, 30.

⁶² Taberî, IV, 78.

⁶³ İbn Hacer, Cerîr'in yüzünün güzel olduğundan ve bu nedenle Hz. Yüsuf'a benzetildiğinden söz eder ve Hz. Ömer'in onun hakkında samimi sözler söylediğini rivayet eder. (İbn Hacer, I, 476-77). Ayrıca Hz. Peygamber'in de onunla ilgili güzel sözler söylediği nakledilmektedir. Bkn. Kûlâî, **el-Hilâfetu'r-Râşide ve'l-Butûletu'l-Hâlîde fi Hurûbi'r-Ridde**, nşr. Ahmed Ğanm, Kahire, 1979, 31.

⁶⁴ Dîneverî, 116. Utbe, Benü Nevfel b. Abdimenaf'ın anlaşılmasıydı ve Hz. Peygamber'in ashabındandı. Dîneverî, 116.

mutan olarak görevlendirmiştir.⁶⁵ Ebû Mûsâ görev istediği zaman halife Ensâr'dan da ordusuna asker vermesini önermiş ve onlarla ilgili şu ifadeyi kullanmıştır: 'Benimle birlikte Ensâr'dan da asker gönder. Zira Ensâr'ın Müslümanlar arasında yeri yemekteki tuz gibidir.' Bu istek üzerine halife onlardan orduya asker katmıştır.⁶⁶

Buraya kadar cereyan eden hadiselerle bakıldığında Hz. Ömer'in, Müsennâ b. Hârise'nin Irak orduları başkomutanlığına atanmasına pek taraftar olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar halife, Köprü yenilgisinden sonra Müsennâ'nın komutanlığı üstlenmesine engel olmamışsa da, onu resmen Irak bölgesinin başkomutanı olarak atamamıştır. Muhtemelen halifenin bu tutumu, özellikle Medine ve civardaki Arap kabilelerinin Müsennâ'nın emrine girmek istememeleriyle yakından ilgilidir. Nitekim yardımcı kuvvet olarak bölgeye gitmeyi kabul eden Arap aşiretleri, halifeden başlarına kendi kabile üyelerinden birisini komutan olarak atamasını istemişlerdir.⁶⁷ Arap toplumundaki kabile asabiyeti duygularının sürekli etkin olduğu göz önünde bulundurulunca Hz. Ömer'in bu konudaki tavrını anlayışla karşılamak gerekir. Örneğin Hz. Ömer, Becile kabilesine farklı bir aşiretten olan Arfece'yi komutan atamak isteyince, onun bu tercihi kabile üyeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hatta kabile önderlerinden Cerîr b. Abdullah halifenin kararına darılmıştır. Bu nedenle Cerîr kabile üyelerinden onu değiştirmesi için halifeye baskı yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine kabile ileri gelenleri Hz. Ömer'e 'Sen onu bize komutan tayin etme.' diye istekte bulundular. Hz. Ömer onlara, 'İlk önce hicret eden ve ilk önce İslâmiyeti kabul edip aranızda büyük yararlılıklar gösteren ve iyiliklerde bulunan bir kişiyi azledemem.' karşılığını verdi. Onlar 'Bize kendi aramızdan birisini komutan tayin et, yabancıyı bizim işimize karıştıрма.' dediler. Neticede halife onların isteği üzerine aynı kabilede Cerîr b. Abdullah'ı onlara komutan olarak görevlendirdi.⁶⁸ Muhtemelen halife Cerîr'i bir daha küstürmemek için Müsennâ'ya itaat etmediği zaman onun bu davranışını farklı bir şekilde değerlendirip her ikisini görevden almıştır.

Komutanlık görevlendirmelerinde aynı kabile üyelerine görev verme belki de olağan bir davranıştı. Örneğin Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfi kendi kabile üyelerinde peş peşe altı komutan tayin etmiştir.

⁶⁵ Dineverî, 118.

⁶⁶ Dineverî, 118.

⁶⁷ Taberî, IV, 77-78.

⁶⁸ Taberî, IV, 72, 77-78. Arfece aslen Ezd kabilesinin Barık kolundan olup Becile kabilesinin anlaşılması idi ve onların ileri gelenleri arasında girmeyi başarmıştı. Rivayete göre vaktiyle bu kabileler arasında çatışma çıkmış ve karşılıklı kan akıtılmıştı. Arfece bu olaylara karışmayıp Becile kabilesine sığınmış ve sonradan onların ileri gelenlerinden birisi olmuştu. Ancak halifenin onu komutan tayin etmesi Cerîr'i darıltmıştı. Hatta Cerîr kabile mensuplarına onu kabul etmemeleri için baskı yapmış ve halifeden komutanı değiştirmesini istemelerini tavsiye etmiştir. Taberî, IV, 72, 78.

Aynı şekilde Müsennâ b. Hârise de başkomutan olduğu dönemlerde kardeşleri Müennâ ve Mes'ûd'u ordunun sağ ve sol kanatlarının başına getirmiştir.⁶⁹ Hz. Ömer bu durumu bildiği için kabilevi dengeleri dikkate alarak onun görevde kalmasını belki de zorunlu olarak uygun görmemişti. Özellikle orduda bulunan sahabiler göz önüne alınca Hz. Ömer'in aşıptan olmayan birisini onların başına komutan tayin etmesi pek mümkün gözükmemektedir. Ancak halifenin aynı hassasiyeti Müsennâ'yı görevden alıp yerine atadığı Ebû Ubeyd için göstermediği de bir gerçektir. Hatta halife sahabeden birisinin komutan atanması isteğine onların başlangıçta savaş çağrısını ağırdan almaları nedeniyle şiddetle karşı çıkmıştır. Bunların yanında belli bir kabilevi dengeden de söz edilebilir. Örneğin Müslüman Araplar bölgeye geldiği zaman onlara at satmak için gelen Hıristiyan bir Arap Müsennâ'ya destek vermiştir.⁷⁰ Benzer şekilde bölgedeki birçok kabile Müslüman Araplar'a destek vermiş ve Müsennâ'nın yanında savaşmıştır. Bütün bunların yanı sıra askerinin ekseriyetini Irak bölgesinde yaşayan Araplar'la Yemen ve Güney Arabistan'dan gelen değişik kabileler oluşturuyordu ve bunların bir çoğu henüz tam anlamıyla İslâm'ı özümsemiş değillerdi.⁷¹ Hz. Ömer muhtemelen olayın kendi kontrolünün dışına çıkabileceği gerekçesiyle böyle bir tercihte bulunmak zorunda kalmış ve kendi güvendiği, kendisine yakın bulduğu ve aynı zamanda savaşma konusunda samimi olan birisine komutanlık görevi vermeyi uygun görmüş olabilir.

Köprü yenilgisi sonrası orduda bulunan Medineli askerlerin Müsennâ'nın emrinde savaşmak istememelerini göz ardı etmemek gerekir. Hatta onlar Müsennâ komutanlık görevini üstlenince ordudan ayrılıp Medine'ye dönmüşlerdir. Gerçi bu ayrılışın önemli etkenlerinden birisi Köprü bozgunu sonrası yaşanan korkuydu. Ancak Medineli askerlerin tamamının ayrılmış olması yukarıda dile getirilen savı bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla Müsennâ b. Hârise bölgedeki Araplar'dan oluşan askerlerin başında komutan olarak kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Medine'den gönderilen birlikler onun emrine girmek yerine kendi kabile üyelerinden birisinin komutası altında savaşmak isteyince, muhtemelen halife bu durumun farkında olduğu için Müsennâ'yı Irak bölgesinin tek yetkilisi sıfatıyla görevlendirmek istemiştir. Aksi halde bölgede bir çok başarıda başrolü oynamış, İranlılar'ı yakından tanıyan ve bölgedeki dengeleri iyi bilen deneyimli bir komutanı görevden almak veya yetkilerini kısıtlamak bir bakıma çelişki arz etmektedir. Nitekim Büveyb savaşı (14/635?) öncesi Medineli askerler Cerir b. Abdullah komutasında savaşırken Kuzey Arabistanlı

⁶⁹ Taberî, IV, 42, 43, 73.

⁷⁰ Taberî, IV, 73-74, 76.

⁷¹ Özellikle güneyden gelen Mu'âviye b. Hudeyc komutasındaki Kindeli askerlere Hz. Ömer'in kuşkuyla yaklaştığı belirtilmektedir. Taberî, IV, 86.

askerler Müsennâ b. Hârîse'nin komutasında savaşmışlardır. Her iki komutan da kendilerine bağlı birlikleri cesaretlendirici konuşmalar yapmışlardır.⁷² Bu konuşmalar üzerine her iki taraf askerleri bağlı buldukları komutanın sancağı altında toplanmışlardır.⁷³ Hatta bundan dolayı Büveyb savaşının komutanının kim olduğu hususunda bir muğlaklık söz konusudur. Becile kabilesinin ileri gelenleri komutanın Cerîr b. Abdullah el-Becelî olduğunu iddia ederlerken Rebî'a kabilesinin mensupları ise komutanın Müsennâ b. Hârîse olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir başka görüşe göre de onların her ikisi kendi kabilelerinin komutanlarıydı.⁷⁴ Anlaşıldığı kadarıyla özellikle Büveyb savaşıyla birlikte Müsennâ ve Cerîr arasında komutanlık tartışması yaşanmasından sonra Hz. Ömer meselenin daha fazla büyütülmemesi için her ikisini de görevden almayı uygun çözüm olarak görmüştür.

Sa'd b. Ebi Vakkâs, İran orduları başkomutanı olarak atanıp bölgeye gönderildiği zaman, Müsennâ'nın emrinde bölgedeki kabilelerden oluşan askerler bulunurken, güneyden gelenler de kendi kabilelerinden birisinin komutasında bulunuyordu. Örneğin Adiy b. Hatim Tayyîlîler, Cerîr b. Abdullah el-Becelî Becelîler, Mu'aviye b. Hudeyc Kindelîler, Husayn b. Nümeyr de Sekûnlular'ın başında komutan olarak görevliydiler.⁷⁵ Bunlara ilaveten güneyden gelen bazı kabileler vaktiyle kendi kabile üyelerinin Suriye bölgesine göç ettiklerini söyleyerek Irak yerine bu bölgeye gitmek istemişlerdir. Mudarlılar ise akrabalarının Irak'ta olduklarını söyleyerek bu bölgeye gitmeyi tercih etmişlerdir.⁷⁶

Cerîr b. Abdullah'ın Müsennâ'nın emrine girmek istememesinin apayrı bir nedeni de olabilir. Taberî'nin verdiği bilgiye göre, Cerîr bölgeye geldiği zaman Müsennâ onu bir ara ordunun sağ kanadının komutanlığına getirmiş ve öncü birliklerin başında bir başka komutan olan Münzir ile birlikte savaş öncesi keşif amaçlı göndermiştir. Onlar İranlı komutanlardan Mihran'ı yakalayıp öldürmüşler ve ele geçirdikleri ganimetleri aralarında paylaşırken anlaşamamışlar; bunun üzerine Müsennâ onlara hakemlik yapıp malları bölüştürmüştür.⁷⁷ Muhtemelen bu bölüşmede Cerîr'i rahatsız eden bir tercih söz konusu olmuştur.

Müsennâ ile Cerîr b. Abdullah arasında yetki tartışması Hz. Ömer'e bildirildiği zaman, halife danışma meclisini toplamış ve onlarla

⁷² Kaynaklarda Büveyb savaşının komutanıyla ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Bir rivayete göre bu savaşın komutanı Cerîr b. Abdullah el-Becelî'dir. Bir başka rivayete göre de Müsennâ'dır. Bu karışıklığın nedeni Müsennâ b. Hârîse'nin başta Bekr b. Vail kabilesi ve bölgedeki Araplar'dan oluşan kuvvetlerin komutanı olması, Cerîr'in ise kabilesi Becelîlilerin komutanı olmasıdır. Bkz. Belâzurî, **Fütûh**, 254, (çev. 363).

⁷³ Dineverî, 114-115.

⁷⁴ Belâzurî, **Fütûh**, 254.

⁷⁵ Taberî, IV, 86.

⁷⁶ Taberî, IV, 87.

⁷⁷ Taberî, IV, 74, 78.

konuyu görüşmüştür. Bir taraftan da İranlılar'ın ordu hazırlığını dikkate alarak bizzat kendisi başkomutanlığı almak için hazırlıklara başlamıştır. Hatta ordunun iki kanadına Zübeyr ile Abdurrahmân b. Avf'ı getirmiş, öncü birliklerin başına da Talha b. Ubeydullah'ı görevlendirerek onu önceden yola çıkarmıştı. Başta Talha olmak üzere bir kısım sahabe onun komutan olarak sefere çıkmasından yanayken Abdurrahmân b. Avf ve Hz. Ali gibi bir kısmı da kalmasından yanaydı. Onlar halifeye gelebilecek muhtemel bir zararın bütün Müslümanları olumsuz yönde etkileyeceği gerekçesiyle halifenin ayrılmasını isabetli bulmamışlardı.⁷⁸ Meclistekiler de ona sahabeden birisini komutan tayin edip kendisinin Medine'de kalmasını ve asker göndererek mücadeleyi sürdürmesini önermişlerdi. Bunun üzerine halife Talha'yı geri çağırılmış ve ardından herkesin ortak kararına göre sahabeden birisini komutan yapmaya karar vermiştir.⁷⁹

Hz. Ömer tayin edeceği komutanı belirlemek için arayış içerisindeyken daha önce valilerinden yardım istemek için gönderdiği mektuba Hevazin kabilesinde vergi amili olarak görev yapan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın cevabî yazısı gelmişti. Mektup geldiği zaman Abdurrahmân b. Avf ona, 'Ey halife sen başkomutan yapacağın kişiyi buldun.' dedi. Hz. Ömer 'kim?' diye sorunca Abdurrahmân, 'Pençeleri aslan pençesi gibi dehşetli olan Sa'd b. Ebî Vakkâs.' diye cevap verdi. Mecliste bulunan diğerleri de onun bu fikrini desteklediler. Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın başkomutan atanmasına karar verildi.⁸⁰ Haberin bir başka versiyonunda Hz. Ömer'e aradığını buldun dediler. Hz. Ömer 'kimdir' deyince, 'Düşmana karşı saldıran aslan.' dediler. Hz. Ömer 'bu aslan kim' deyince, 'Sa'd' diye karşılık verdiler. Hz. Ömer onu komutan yapmaya karar verdiği zaman Medine'ye çağırıp şu uyarıda bulundu: 'Ey Vüheyb Oğulları'nın Sa'd'ı, insanların seni Allah Rasulü'nün dayısı ve arkadaşı olarak anmaları aldatmasın.' Ardından Medine'de toplanan kuvvetlerin başına onu komutan yaptı ve kendisine uzunca nasihatlerde bulunarak bir süre onu uğurladı. Son söz olarak da yaptığı tavsiyeleri unutmamasını ısrarla hatırlattı.⁸¹ Halife ayrıca, Müsennâ ve Cerîr'e mektup gönderip Sa'd b. Ebî Vakkâs'a itaat etmelerini istedi.⁸² Her iki komutan da onun emrine girme konusunda itiraz etmedi. Özellikle Müsennâ'nın emrine girmek istemeyen Cerîr'in bir itirazda bulunmaması, onun Müsennâ'yı kabul etmek istemediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bunun yanında Müsennâ'nın, Hz. Ömer'e muhalif herhangi bir tutum içerisine girmemesini göz ardı etmemek gerekir.

⁷⁸ Belâzurî, **Fütûh**, 255, (çev. 364); Dineverî, 125; Taberî, IV, 83-84; Mes'ûdî, II, 318.

⁷⁹ Taberî, IV, 83, 84.

⁸⁰ Taberî, IV, 84.

⁸¹ Belâzurî, **Fütûh**, 255, (çev. 364); Dineverî, 119; Taberî, IV, 78, 83-85; Mes'ûdî, II, 317; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 437, 451; İbn Tiktakâ, 79; İbn Kesîr, VII, 35.

⁸² Belâzurî, **Fütûh**, 255-56, (çev. 365); Taberî, IV, 78.

Aksine o, Sa'd bölgeye gönderildiği zaman hastalığı giderek arttığı için evine götürülmesine rağmen, ona yardımcı olabilmek için bölgenin özelliği ve Sâsânîler'in durumu hakkında bir mektup yazarak birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.⁸³

Sa'd b. Ebî Vakkâs Irak bölgesine varduktan sonra bölgedeki askerlerin komutasını ele aldı. Görünen o ki, halife bölgede doğabilecek kargaşayı önlemek ve ordunun asıl gücünü oluşturan Hicaz ve Güney Arabistanlı askerler ile Irak topraklarında yaşayan Arap aşiretlerinin itiraz edemeyeceği bir aday belirlemeye çalışmıştır. Bir başka ifadeyle halife Medine'den uzak olan bu bölgede ciddi bir savaş verirken kendisine daha yakın hissettiği ve samimiyetinden şüphe etmeyeceği birisini başkomutan yapmayı uygun bulmuştur. Öte yandan halifenin bu tercihinin Müsennâ b. Hârîse'ye güvensizliğinden kaynaklamadığını da belirtmekte yarar vardır. Onun bu tercihi daha çok ordunun asıl ağırlığını oluşturan askerlerin başına Arap aşiretlerinden hepsinin kabul edebileceği bir komutan adayını belirlemek isteğiyle yakından ilgili gözükmektedir. Bunun yanında kendisinin yakından tanıdığı bir isim olmasına da dikkat etmiştir. Halifeyi böyle bir düşünceye sevk eden geçmiş tecrübeden söz edilebilir. Hatırlanacağı gibi hilafet tartışmaları sırasında da Ensâr'ın halifelik gerekçelerine karşı Hz. Ebû Bekir karşı gerekçe sunarken, Araplar'ın ancak Kureyş'ten çıkacak bir başkana itaat edeceklerini ve onu kabul edebileceklerini dile getirmiş ve bu görüş Ensâr'ın hilafet gerekçelerini önemli ölçüde zayıflatmıştı.⁸⁴ Hz. Ebû Bekir konuşmasında şu ifadelerle yer vermişti: "Ey Ensâr! Dile getirdiğiniz bütün meziyetlerinize kimsenin bir diyeceği yok. Ancak Araplar idare ve hakimiyetin ancak Kureyş'te olduğuna inanır. Onlar yurtları ve nesepleri bakımından en faziletli olanlardır."⁸⁵ Benzer görüşleri Hz. Ömer de o toplantıda dile getirmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla ilk hicret edenler ve Kureyş'ten olanlar komutanlık gibi üst düzey görevlerde kendilerini sürekli daha öncelikli görmek istemişlerdir.

Zetterstéen, Hz. Ömer'in Müsennâ yerine Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tayin etmesini şu ifadelerle izah etmiştir: Cesaretine ve denenmiş kabiliyetine rağmen, çölde yetişmiş bir kimse olan Müsennâ'nın başkomutanlığa tayini, İslâmiyet'e peygamberin ölümünden sonra girmiş bir kimse olması ve Arap kabileleri arasında birbirlerine karşı kıskançlıkları dolayısıyla Mekke'nin eski bir ailesine mensup ve peygamberin en

⁸³ Taberî, IV, 88-89.

⁸⁴ Vâkıdî, **Kitâbu'r-Ridde ve Nebezetun min Futûhi'l-İrak**, nşr. M. Hamidullah, Paris 1989, 23; Taberî, III, 201.

⁸⁵ Taberî, III, 201.

⁸⁶ Bkn. Taberî, III, 209.

sadık taraftarlarından olarak tanınan Sa'd b. Ebî Vakkâs'a nazaran daha az uygun idi.⁸⁷

Sa'd b. Ebî Vakkâs hem İslâm'daki önceliği, hem aşireti nedeniyle toplumun her kesimince kabul edilebilecek bir adaydı.⁸⁸ Belâzurî, onun atanmasıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Kadisiye savaşı (15/636-37) öncesi bölgedeki komutanlar Hz. Ömer'e mektup yazıp İranlılar'ın büyük bir ordu hazırladıklarını duyurdular ve yardım istediler. Hz. Ömer kendisi savaşa gitmek istedi ve hazırlık yaparak askerın toplanması için ordugâh kurdu. Başta Abbâs b. Abdülmuttalib olmak üzere sahabenin ileri gelenleri halifenin kalmasını ve asker göndermesini tavsiye ettiler. Ali b. Ebî Talib ise halifenin gitmesinden yanaydı. Hz. Ömer ona "Ben burada kalmaya karar verdim." dedi ve kendisini gönderebileceğini söyledi. Ancak Hz. Ali bunu kabul etmedi. Sonra Hz. Ömer, Sa'id b. Zeyd Amr b. Nüfeyl el-Adevî'yi göndermek istedi; daha sonra içine doğduğuna göre Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı gönderdi. Hz. Ömer onun için "Sa'd, kahraman ve iyi ok atan bir kimsedir." dedi.⁸⁹ Belâzurî'nin aksine Taberî halifenin bölgeye gitmek için ısrarlı olduğunu, hatta ordu toplayıp sağ ve sol kanada Zübeyr'le Abdurrahmân b. Avfı getirdiğini, öncü birliklerin başına da Talha'yı getirip yola çıkardığını, ancak danışmanları onu gitmekten caydırınca Talha'yı geri çağırıp durum değerlendirmesi yaptığını ve neticede Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın gönderilmesine karar verildiğini söylemektedir.⁹⁰ Anlaşıldığı kadarıyla Sa'd'ın özellikleri de başkomutan olmasında etkili olmuştur. O iyi ok atmasıyla, peygamber zamanında bir çok seriyeye katılmasıyla ve ilk Müslümanlardan olmasıyla tanınıyordu.⁹¹

Sa'd b. Ebî Vakkâs Irak'a gittikten sonra bölgedeki komutanlar onun emrine girdi. Ancak Müsennâ b. Hârise onunla birleşmeden vefat etti. O, Köprü savaşında aldığı yara nedeniyle giderek fenalaştı ve kabilesine götürüldü.⁹² Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra bugünkü Necef yakınlarındaki Kadisiye'de İranlılar ile bir bakıma dönüm noktası sayılabilecek bir savaş yaptı. Bu savaştan bir süre sonra Farslar kışlık başkent olarak kullandıkları Medain'i de kaybettiler. Kadisiye savaşında komutanlık açısından dikkat çeken önemli bir hadise Sa'd b.

⁸⁷ K. V. Zetterstéen "Sa'd b. Ebi Vakkas", **MEBİA**, İstanbul 1967, X, 19.

⁸⁸ Sa'd b. Ebi Vakkas ilk Müslümanlardandır ve Zühre oğulları vasıtasıyla Hz. Peygamber ile akrabalığı bulunmaktadır. Hatırlanacağı gibi peygamberin annesi de Zühre oğullarındandı. Bu nedenle peygamber ona büyük sevgi besledi. Sa'd, Hz. Peygamber zamanında bir çok seriyeyenin yanı sıra, Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye, Hayber, Mekte'nin fethi gibi önemli savaşlara iştirak ederek büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bkn. İbn Sa'd, III, 137, 139, 142; İbnü'l-Esir, **Üsdül-Gâbe**, II, 367; Zetterstéen, *Sa'd b. ebi Vakkas*, X, 19.

⁸⁹ Belâzurî, **Fütûh**, 255.

⁹⁰ Taberî, IV, 83-84.

⁹¹ İbn Sa'd, III, 140.

⁹² Taberî, IV, 88, 89.

Ebî Vakkâs'ın hasta olması nedeniyle yerine Hâlid b. Urtufa'nın vekalet etmesidir. Hz. Ömer'in ciddi ön araştırmalardan sonra atamış olduğu başkomutanın hayati bir savaşta yerine başka birisini görevlendirmesi ve asıl komutanın savaşı dışarıdan izlemesi ayrıca dikkate değer bir husus olarak gözükmektedir. Sa'd karargâhtaki yatağında hasta yatar-ken Hâlid b. Urtufa savaşı idare etmekteydi.⁹³

Müsennâ b. Hârîse'nin vefat etmesi üzerine onun hanımı Selmâ, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a gelip kocasının tavsiyelerini iletmişti. Anlaşılan Sa'd ondan hoşlanmış olacak ki, bu kadınla evlenmiştir.⁹⁴ Savaş devam ederken, Sa'd hasta yatağındaiken bu hanım ona refakat etmekteydi. Savaşın gidişatından endişelenen hanımı önceki eşi Müsennâ'yı hatırlamış ve bir bakıma Sa'd'ı eleştirerek şöyle bir serzenişte bulunmuştu: "Vah Müsennâ vah, senin için ağlıyorum. Artık atlara binerek kahramanca savaşan Müsennâ yok." Bu sözler Sa'd'ın erkeklik gururuna dokunmuş olacak ki, kalkıp hanımına bir tokat patlatmış. Selmâ ise ona dönerek ağlamaklı bir şekilde "Ey Sa'd! Bu dayak kıskançlıktan mı, yoksa korkaklıktan mı?" diye tepki göstermiştir.⁹⁵

Nihavend savaşı (21-22/641-42) öncesi İran cephesine takviye kuvvet gönderen Hz. Ömer bu kuvvetlerin başına komutan tayin edeceği zaman şu ifadeleri kullanmıştır: "Öyle birisini komutan atayacağım ki, mızraklarla karşılaşan ilk kişi o olacaktır."⁹⁶ Halife bu kuvvetlerin başına Nu'mân b. Amr b. Mukarrin el-Müzenî'yi tayin etti ve kararı bir mektupla bildirmiştir. O, Nu'mân'a gönderdiği mektubunda şu ifadelere yer vermiştir: "Şayet sen öldürülürsen komutan Huzeyfe b. Yemân, o öldürülürse Cerîr b. Abdullâh el-Beceli, o da öldürülürse Muğîre b. Şu'be, o da öldürülürse Eş'âs b. Kays komutan olacaktır."⁹⁷ Dineverî, Nu'mân'ın ashabın ileri gelenlerinden olduğunu ve o sırada Kesker'de vergi memuru olarak görev yaptığını belirtmektedir.⁹⁸

Bu kaydın diğer bir versiyonunda Nu'mân o sırada Medine'de bulunuyordu. Halife karar verdiği zaman onu yanına çağırılmış ve yakında kendisine valilik vereceğini söylemiştir. Nu'mân ona şayet vergi amilliği ise kabul edemeyeceğini ancak savaşmak için görevlendirilirse kabul edebileceğini söylemiştir. Halife de ona 'savaşmak için gideceksin' demiş ve kendisini komutan olarak görevlendirmiştir. Sonra Kûfelilere mektup yazdı ve ona yardım etmelerini istedi.⁹⁹ Hz. Ömer mektubu

⁹³ Taberî, IV, 88.

⁹⁴ Dineverî, 119; Fesevî, III, 314; Taberî, IV, 88; Ahmed Halil Cum'a, **Nisâ min 'Asri't-Tabi'in**, Beyrut 1992, II, 95.

⁹⁵ Belâzurî, **Fütûh**, 258, (çev. 369); İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Ğâbe**, V, 90.

⁹⁶ Belâzurî, **Fütûh**, 300.

⁹⁷ Belâzurî, **Fütûh**, 300; Dineverî, 135.

⁹⁸ Dineverî, 135.

⁹⁹ Belâzurî, **Fütûh**, 300.

Nu'mân'a es-Sâib ile göndermiş ve kendisini ganimetleri gözetmekle görevlendirmiştir. Ona "Bâtılı yükseltme, hakkı alıkoyma diye de tavsiyede bulunmuştur.¹⁰⁰ Nihavend'de ilk ölen kişi Nu'mân olmuştur. Ondan sonra sancağı Huzeyfe almıştır.¹⁰¹ Hz. Ömer'in Nihavend savaşında Kadisiye savaşının başkomutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs'a görev vermemesi dikkat çekicidir.

Hâlid b. Velîd'in Başkomutanlıktan Alınıp Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Atanması

Hz. Ömer halife olduğu zaman Şam bölgesinde Bizans'a karşı verilen mücadeleyi sürdürme kararı almış, ancak mevcut komutan Hâlid b. Velîd'i değiştirme gereği duymuştur. Her nedense bu görev değişikliği diğer değişikliklere oranla fazla yankı bulmuştur. Oysa bu dönemde Hâlid'in yanı sıra Müsennâ b. Hârîse de görevden alınmıştır.

Hâlid b. Velîd'in görevden alınışıyla ilgili kaynaklarda görünürde ve perde arkasında değişik gerekçeler aktarılmaktadır. Bu bilgilerden hangisinin doğru ve gerçekçi olduğunu ayırt etmek bazen içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Ancak bizim buradaki hedefimiz Hâlid b. Velîd'in komutanlıktan azil sebep ve gerekçelerini ele alıp değerlendirmek değil,¹⁰² Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı komutanlığa getirmedeki gerekçelerini irdelemek ve bu konu çerçevesinde halifenin önceliklerinin neler olduğunu belirlemeye çalışmaktır. Ancak bunu tespit etmeye çalışırken ister istemez Hâlid b. Velîd'in görevden alınış nedenlerine de vurgu yapma gereği duyulacaktır.

Kaynakların bir çoğu Hz. Ömer'in halife olur olmaz ilk iş olarak Hâlid b. Velîd'i görevden alıp yerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı atadığını,¹⁰³ ancak savaş durumu devam ettiği için kritik bir zamanda bu olayın orduda olumsuz etki yaratacağı gerekçesiyle Ebû Ubeyde'nin bu değişikliği bir süre Hâlid'den sakladığını naklederler¹⁰⁴ Bu haberlere göre sanki Hz. Ömer, Hâlid b. Velîd'i görevden almak için eline geçecek fırsatı kollamış ve bu fırsatı ele geçince de derhal gereğini yapmış konumda gözükmektedir. Cephedeki askerler zamansız gibi gözükken bu değişikliğin orduda olumsuzluğa yol açacağını bildiği halde, acaba Hz. Ömer'in bu durumu gözden kaçırmaması mümkün müdür?

Halife olur olmaz Hz. Ömer'in, Hâlid b. Velîd'i görevden aldığıyla ilgili haberlerde birtakım çelişkiler göze çarpmaktadır. Bir rivayete göre

¹⁰⁰ Belâzuri, **Fütûh**, 302.

¹⁰¹ Belâzuri, **Fütûh**, 302.

¹⁰² Hâlid b. Velîd'in komutanlıktan aziliyle ilgili yerinde tespit ve değerlendirmeleri için bkn. Mustafa Fayda, **Allah'ın Kılıcı Hâlid bin Velid**, İstanbul 1992, ss. 423-441.

¹⁰³ Örneğin bkn. İbn Sa'd, VII, 397; Hayyât, 151, 155; Ya'kûbî, II, 139; Taberî, IV, 54.

¹⁰⁴ Taberî, IV, 55.

halife onu Ecnadeyn savaşından (30 Temmuz 634) hemen sonra, bir rivayete göre Dımeşk şehrinin kuşatması sırasında görevden almıştır. Sağlıklı bir sonuca varabilmek için öncelikle Hz. Ömer'in halife olduğu tarih ile Hâlid b. Velid'in görevden aldığı tarihi tespit etmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir 22 Cemaziyelâhir 13/23 Ağustos 634 tarihinde vefat etmiş¹⁰⁵ ve Hz. Ömer bu tarihte halife olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in, Ecnadeyn savaşının (28 Cemâziyelûla 13/30 Temmuz 634) hemen akabinde vefat ettiği bilinmektedir.¹⁰⁶ Bu savaşın ay farklarıyla 13. yılda vuku bulduğu kaynaklarca tasrih edilmiştir.¹⁰⁷ Ancak Hz. Ebû Bekir'in vefat haberinin Suriye'ye ulaştırılması, Hz. Ömer'in halife olması ve Hâlid b. Velid'in görevden alınıp Ebû Ubeyde'nin atanması hakkındaki rivayetlerde farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumda halifenin vefat haberiyle Hâlid'in görevden alınmış haberinin farklı zamanlarda bölgeye ulaşmış olabileceği muhtemeldir. Taberî'nin verdiği bilgiye göre, Hz. Ebû Bekir'in ölüm haberini ve Hâlid'in görevden alındığı bilgisini getiren postacı, Hâlid'in huzuruna çıkmış gizlice ona ölüm haberini söylemiştir. Hâlid haberin yazılı olduğu mektubu ok çantasına koymuş ve askerlerden gizlemiştir.¹⁰⁸ Bu kayıttaki görevden alma haberi muhtemelen olayı aktaran ravinin eklemesidir. Zira görevden alma haberinin Hâlid'e değil Ebû Ubeyde'ye geldiği kaynakların hemen hepsince kabul edilmektedir. Dolayısıyla gelen postacı muhtemelen sadece halifenin ölüm haberini getirmiştir. Bu haber Ecnadeyn savaşından sonra Vakusa'da toplanan Bizanslı askerlerle yapılan mücadele sırasında gelmiştir.¹⁰⁹ Şayet burada görevden alma haberi gelmiş olsaydı, o takdirde Dımeşk fethi sırasında Hâlid'in görevden alınıp Ebû Ubeyde'nin atandığı haberi ve bu bağlamda Dımeşk'in fethiyle ilgili rivayetlerin değeri ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla burada belki ölüm haberi gelmiş olabilir, ancak görevden alma haberinin daha sonradan gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi Ecnadeyn savaşından sonra 28 Cemâziyelûla 13/30 Temmuz 634 Suriye'ye ulaştığı halde,¹¹⁰ bu tarihten sonra devam eden Fihl ve Dımeşk muhasaralarında Hâlid b. Velid'in komutan olarak görev yaptığına dair haberler bulunmaktadır.¹¹¹ Fihl savaşı 13 Zilkade/Ocak 635'de vuku bulmuştur.¹¹² Bu olay

¹⁰⁵ Belâzuri, **Fütûh**, 122.

¹⁰⁶ Taberî, IV, 46.

¹⁰⁷ Taberî, IV, 46; Hayyât, 148; Belâzuri, **Fütûh**, 121, 122; Fesevî, III, 309; ayrıca bkn. Fayda, **Hâlid bin Velid**, 384.

¹⁰⁸ Taberî, IV, 34.

¹⁰⁹ Taberî, IV, 46.

¹¹⁰ Belâzuri, **Fütûh**, 122; Taberî, IV, 55.

¹¹¹ Hayyât, 155.

¹¹² Hayyât, 149; Fesevî, III, 309; Hayyât, bir başka kayıтта Fihl savaşının 14. yılın Zilhicce ayında vuku bulduğunu belirtmektedir. Bu kayda göre Ebû Ubeyde başkomutandır. Bkn. Hayyât, 155-56.

Hz. Ömer'in halife olmasından yaklaşık beş altı ay sonra gerçekleşmiştir.¹¹³ Fihl'den sonra kaçan Bizanslı askerleri takip eden Hâlid Şam üzerine yürümüştür. Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velid ile birlikte hareket ederek Şam'ı muhasara etmiştir.¹¹⁴ Şam muhasarası devam ederken de Hâlid'in azli ve Ebû Ubeyde'nin atandığı haberi gelmiştir.¹¹⁵ Hâlid b. Velid maddesini yazan Zetterstéen de Hâlid'in Ecnadeyn savaşından sonra kaçan Bizanslı askerleri takip ederek Şam'ı muhasara edip 14 Receb/Ağustos-Eylül 635'de burayı teslim aldığını, aynı tarihlerde Hâlid'in görevden alındığını ve Ebû Ubeyde'nin atandığını ileri sürmektedir.¹¹⁶ Ebû Ubeyde'nin Ecnadeyn savaşının hemen akabinde mi, yoksa Şam'ın muhasarası sırasında mı göreve getirildiği savaşın gidişatından ziyade görev değişikliği tarihinin belirlenmesi bakımından dikkate değerdir.

Müslümanlar Hâlid b. Velid komutasında 4 Şubat 634'te Dasin, 30 Temmuz 634'te Ecnadeyn ve ardından Fihl savaşlarını kazanıp Receb/Eylül 635 yılında Şam'ı ve Hıms'ı ele geçirdiler.¹¹⁷ Ancak 636 Ağustos ayında Yermük savaşı (20 Ağustos 636) öncesi Bizanslı komutanlardan Heraklios'un kardeşi Theodor ve General Vahan'ın karşı saldırıya geçmesi üzerine bu şehirler boşaltıldı. 20 Ağustos 636 yılında Yermük savaşının kazanılmasından sonra Müslüman askerler 636 ve 637 yıllarında boşaltılan şehirlerin ele geçirilmesi için tekrar harekete geçti ve 637 yılı başlarında Şam, Hıms ve Ba'lbek gibi şehirler tekrar ele geçirildi.¹¹⁸ Şam'ın tahliye edilmesi ve ardından tekrar muhasarası 15. yılın Receb ayındadır.¹¹⁹ Gelişmelere bakılırsa Hâlid b. Velid'in muhtemelen Şam'ın ikinci kez fethi sırasında görevden alınmış olması gerekir.¹²⁰ Nitekim Taberî'nin verdiği bilgilere göre o sırada Hz. Ömer'in Hâlid'i azledip Ebû Ubeyde'yi başkomutan atadığı haberi gelmiş ve Ebû Ubeyde durumu bir süre gizledikten sonra Hâlid'e bildirmiştir.¹²¹ Hâlid haberi öğrendiği zaman "Allah sana merhamet etsin, neden böyle davrandın?" deyince, Ebû Ubeyde "Seni üzüp işini zaafa uğratmak istemedim, çünkü sen düşmanın önünde bulunuyordun." dedi.¹²² Yukarıda zikredilen kayıtlarda olduğu gibi Hz. Ömer'in halife olur olmaz Hâlid'i görevden aldığına dair haberler belki de Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi-

¹¹³ Belâzürî, **Fütûh**, 122.

¹¹⁴ Hayyât, 154.

¹¹⁵ Belâzürî, **Fütûh**, 122; Taberî, IV, 55; Hayyât, 155.

¹¹⁶ K. V. Zetterstéen, "Halid b. Velid", **MEBİA**, İstanbul 1977, V, 143.

¹¹⁷ Taberî, IV, 55.

¹¹⁸ Walter E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslam Fetihleri**, çev.Mehmet Özay, İstanbul 2000, 110.

¹¹⁹ Fayda, *Hâlid b. Velid*, 428.

¹²⁰ Fesevî, III, 311; R. Hartmann, "Şam", **MEBİA**, İstanbul 1979, XI, 300; Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velid," **DİA**, İstanbul 1997, XV, 291; ay., mlf., **Halid bin Velid**, 433.

¹²¹ Taberî, IV, 55; ayrıca bkn. Fesevî, III, 311.

¹²² Belâzürî, **Fütûh**, 122.

le karıştırılmıştır. Bu durumda komutanların görev değişikliği Hz. Ömer'in halifelüğünden çok daha sonra vuku bulmuştur. Nitekim Fesevî, Hz. Ömer, halife olduğu zaman halkın Şam'a gidip Hâlid b. Velid'in yanında savaşmaları için emir verdiğini söyleyerek bir bakıma onun başkomutanlığını teyit etmektedir.¹²³

Şam fethinden sonra Hz. Ömer, Hâlid b. Velid ile birlikte Irak'tan gelen askerlerin yurtlarına gönderilmesi için Ebû Ubeyde'ye mektup yazmış ve bu kuvvetlerin başına da Hâşim b. Utbe'yi tayin etmiştir. Halife bu emri Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Kadisiye savaşı öncesi yardım talep etmesi üzerine göndermişti. O sırada Yermük savaşı kazanılmıştı ve Şam'a sığınmış olan Bizanslı askerler burada muhasara edilmekteydi. Hz. Ömer gelen yardım talebi üzerine hem Hâlid'in azil haberini hem de yeni atadığı komutan Ebû Ubeyde'ye Irak'tan gelen askerlerin yurtlarına dönmesi emirini vermiştir. Dolayısıyla Hâlid'in azil haberi bu emirle birlikte gelmiş olmalıdır.¹²⁴ Bu askerlerin sayısı biraz abartılı bir şekilde yaklaşık on bin kişi olarak gösterilmektedir. Ayrıca Irak ordusunun öncü komutanlığına Ka'ka' b. Amr, ordunun iki kanadının başına da Amr b. Mâlik ile Rebi' b. Amr tayin edilerek Irak'a gönderilmiştir.¹²⁵ Muhtemelen Hâlid görevden alındığı için halife Iraklı askerleri bir başka komutanla göndermiş ve Ebû Ubeyde'yi de başkomutan yapmıştır.¹²⁶ Taberî'nin verdiği bilgiye göre halifenin yazısı geldiği zaman Hâlid Dimeşk'e yürümek üzere hazırlık yapmaktaydı. Bu habere göre halifenin yazısı Dimeşk şehrinin fethinden sonra Hâlid'e açıklanmıştır. Seyf kanalıyla verilen haberlere göre Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir tarafından tayin edilen komutanlardan Amr b. As ve Hâlid b. Velid hariç hepsini görevleri başında bıraktı. Hâlid'i görevden alıp Ebû Ubeyde'nin emrine verdi. Amr'ı ise Filistin üzerine yardımcı kuvvet gönderdi.¹²⁷ Amr b. Âs'i görevden almaması dikkat çekicidir.

Taberî, Hz. Ömer'in Hâlid'in komutanlıktan alınışıyla ilgili şöyle dediğini belirtir: "Ebû Bekir, Hâlid'i Irak'ta savaşanlara başkomutan tayin etmenin benim için zor olacağını bildiği için, onun komutasında Irak'tan gelen askerleri yurtlarına göndermemi vasiyet ettiği zaman Hâlid'in adını anmamıştır."¹²⁸ Hatırlanacağı gibi Hz. Ebû Bekir, Irak'tan Suriye'ye yardım için gönderilen askerlerin görevlerini bitirdikten sonra tekrar Irak'a gönderilmelerini istemişti. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in bu isteğinden hareketle, Iraklı askerlerin Hâlid komutasında gönderilip gönderilmemesiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmadığını söyleyerek

¹²³ Fesevî, III, 310.

¹²⁴ Bkn. Fayda, **Halid bin Velid**, 434.

¹²⁵ Taberî, IV, 58.

¹²⁶ Taberî, IV, 63.

¹²⁷ Taberî, IV, 56.

¹²⁸ Taberî, IV, 43.

aynı zamanda Hâlid hakkındaki öteden beri mevcut olan kanaatini ortaya koymaktadır. Neticede Iraklı askerler Suriye'deki görevlerini tamamladıktan sonra, Irak'a gönderilmiş, ancak Hâlid görevden alındığı için bu orduda yer almamıştır.¹²⁹

Öte yandan Hz. Ebû Bekir'in Hâlid'e Şam'daki vazifesini tamamladıktan sonra görevi başında Irak'a dönmesini emreden bir mektup yazdığından söz edilmektedir.¹³⁰ Taberî'nin metnine yer verdiği mektupta şu ifadeler yer almıştır: "Yermük'de bulunan Müslümanlara yardım etmen için Irak askerlerinin yarısını alıp yarısını Müsennâ'ya bırak. Allah zaferi nasip ettiği zaman bu askerleri Irak'a gönder. Kendin de onlarla birlikte vazifenin başına dön."¹³¹ Yine Taberî'deki bir kayıta Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'e şunu vasiyet ettiği belirtilmektedir: "Allah Şam'da fethi nasip ederse Hâlid ve onunla birlikte gelen askerleri Irak'a gönder. Çünkü onlar bu bölgeyi tanıyorlar ve Sâsânîler'le savaşmayı iyi biliyorlar. Onlar bu bölgede cesaretle savaşmaya alışmışlardır ve ancak burada daha iyi idare edilebilirler."¹³² Bu kayda göre Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in tavsiyesini dikkate almamış ve Hâlid'i bir bakıma ikinci kez azletmiştir. Buna mukabil Fesevî, Hâlid'in Irak'a gönderilmemesiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: Şam'ın fethi tamamlanınca halife, Hâlid'i Irak'a göndermek istemiş ancak Hâlid bu kararı iyi karşılamamıştır. Bunun üzerine bir şahıs Hâlid'e, 'Allah'tan kork, fitne çıkmıştır.' deyince, Hâlid de ona Hz. Ömer sağ olduğu sürece fitnenin mümkün olmadığını söylemiştir.¹³³ Fesevî'nin kaydına yakın bir rivayet Ebû Yûsuf tarafından nakledilmektedir. Bu kayda göre Hâlid görevden alındığını öğrendiği zaman ayağa kalkmış ve şu konuşmayı yapmıştır: "Mü'minlerin Emîri beni Şam'a komutan tayin etti. Ben orayı yağ-bal haline getirince, beni azletti ve Ebû Ubeyde'yi bana tercih etti." Bu söz üzerine topluluktan birisi araya girerek 'Ey Emîr, sabırlı ol, bu bir fitnedir' deyince Hâlid ona 'Ömer sağ olduğu sürece fitne yoktur.' diye karşılık vermiştir. Hâlid'in bu konuşmasını öğrenen Hz. Ömer ise şu tepkiyi göstermiştir: 'İslâm'a yardım edenin Hâlid değil, Allah olduğunu öğrensin diye onu görevden aldım.'¹³⁴ İbn Sa'd'da ise şu kayıt yer almaktadır: "Hâlid b. Velîd ve Müsennâ b. Hârîse eş-Şeybânî'yi Allah'ın sadece kendilerine değil diğer kullarına da yardım ettiğini öğrensinler diye mutlaka görevden alacağım."¹³⁵ Hz. Ömer'in Müsennâ b. Hârîse ve Hâlid b. Velîd'in görevden alınmasıyla ilgili şu sözlerine yer verilmektedir: "*Ben kendilerini haklarında herhangi bir şüphem olduğundan dolayı görevden alma-*

¹²⁹ Taberî, IV, 58, 63.

¹³⁰ Taberî, IV, 40, 42, 44.

¹³¹ Taberî, IV, 42.

¹³² Taberî, IV, 43-44, 61; İbn Kesîr, VII, 17-18.

¹³³ Fesevî'den naklen Fayda, **Halid bin Velid**, 435.

¹³⁴ Ebû Yûsuf, **Kitâbu'l-Harâc**, Kahire 1936, 159-160; Hayyât, 150.

¹³⁵ İbn Sa'd, III, 284.

dım. Ancak halk onları gözünde öyle büyütmişti ki, Allah'ı unutarak onlara güvenmelerinden korktuğum için görevden aldım.”¹³⁶

Ya'kûbî halifenin Hâlid hakkında kötü kanaat sahibi olduğundan görevden alındığını söylemektedir.¹³⁷ İbn Hacer ise onun görevden alınma sebebini ganimetleri kendi yakınlarına dağıtmasına, Hz. Ebû Bekir kendisinden açıklama istediği zaman ona hesap vermek istemesine ve Mâlik b. Nüveyre'yi öldürüp hanımıyla evlenmesini Hz. Ömer'in hoş karşılamamasına bağlamaktadır. Bu haberin devamında Hz. Ömer'in, Hâlid'e emredilenin dışında herhangi bir eylemde bulunmaması için mektup yazmasını istediği, Hz. Ebû Bekir bu doğrultuda mektup yazdığı, ancak Hâlid'in, işine karışmaması ve kendisini serbest bırakması için bir bakıma halifeye rest çektiği yer almaktadır. Bunun üzerine Hz. Ömer onu görevden alması için Hz. Ebû Bekir'e telkinde bulunmuş, ancak onu görevden alınca yerine kimi getireceğini sormuştur. Hz. Ömer ise kendisinin göreve talip olduğunu, Hz. Ebû Bekir'in onu komutanlığa getirmeyi düşündüğünü, ancak ashaptan bazı kimse-lerin ona ihtiyacı olduğu için Medine'den uzaklaştırılmasının doğru olmayacağını ve Hâlid'in görevine devam etmesinin daha uygun olacağını söylemeleri üzerine Hz. Ebû Bekir onu görevden almaktan vazgeçmiş, ancak Hâlid'i Medine'ye çağırıp sorguya çekmiştir.¹³⁸ Taberî'ye göre Hz. Ömer, Hâlid b. Velid hakkında şikayette bulunduğu zaman Hz. Ebû Bekir onun sözlerine kulak asmamış ve duymazlıktan gelmiştir.¹³⁹ Taberî Hz. Ömer'le ilgili şu ifadeleri aktarmaktadır: “Ömer b. Hattab Hz. Ebû Bekir'e Hâlid b. Velid ve Hâlid b. Sa'id'i suçlayıcı sözler söyler, ancak o bu sözlere kulak asmaz ve şöyle karşılık verir: "Ben Allah'ın kâfirlere karşı kınından çıkardığı kılıcı kınına sokamam." Ancak Hâlid b. Sa'id yenilip cepheden kaçınca Hz. Ömer'in onun hakkındaki sözlerini dinlemeye başladı.¹⁴⁰

Hâlid'in görevden alınmasında Mâlik b. Nüveyre'yi¹⁴¹ öldürüp hanımıyla evlenmesi, irtidat savaşları sırasında bazı insanları haksız yere öldürüp aşırılığa gitmesi gibi nedenlerin etkili olduğu belirtilmekte-

¹³⁶ Belâzuri, **Ensâb**, X, 328; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 494; İbn Kesir, VII, 81.

¹³⁷ Ya'kûbî, II, 139.

¹³⁸ İbn Hacer, II, 255.

¹³⁹ Taberî, IV, 31.

¹⁴⁰ Taberî, IV, 30.

¹⁴¹ Küla'î, 91 vd. Mâlik b. Nüveyre, Temim oğullarının reisiydi. İrtidat ve isyan hadiseleri sırasında önce isyan etmiş, ancak Hâlid'in başarılarını öğrendiği zaman pişman olmuştur. Hz. Ebû Bekir Hâlid'i onun kabilesine gönderdiği zaman, öncü birlikler onu yakalayıp Hâlid'e getirmiş ve Hâlid onu öldürmüştür. Daha sonra kardeşi Mütemmim b. Nüveyre Medine'ye gelerek Mâlik'in haksız yere öldürüldüğüne dair halifeye şikayette bulunmuştur. Hüzünlü bir şekilde kardeşinin ölümünden bahsedince Hz. Ömer bu olaydan fazla etkilenmiş ve haksız yere öldürdüğü gerekçesiyle Hâlid'in görevden alınmasını istemiştir. bkn. Taberî, III, 242; Küla'î, 98-99.

dir.¹⁴² Hatta bu nedenle Hz. Ebû Bekir onu Medine'ye çağırıp sorgulamış, ancak suçsuz bulununca tekrar görevinin başına göndermiştir.¹⁴³ Aynı şekilde Hâlid'in Yemâme bölgesindeki isyanı bastırdıktan sonra bu kabileden Müccâa b. Mürare adlı şahısla yaptığı anlaşma ve onun kızıyla evlenmesi, birtakım şaibelere neden olmuş ve eleştirilmiştir.¹⁴⁴ Hâlid'in bu evlilikleri nedeniyle Hz. Ömer onunla ilgili halifeye "Hâlid'in kılıcının üzerinde kötülük ve şer izleri var. Onun bu suçu sabit ise cezalandırmak senin vazifendir." demiştir. Hatta bu uyarıyı defalarca tekrarlamış ve şiddetle onun komutanlığına muhalefet etmiştir.¹⁴⁵ Hz. Ebû Bekir ona "Ey Ömer, o hükümleri yorumlarken yanılmıştır, sen Hâlid'e dil uzatmaktan sakın." diye karşılık vermiştir. Bir başka kayıta ise "Ben Allah'ın kâfirlere karşı savaşmak için kınından çıkardığı kılıcı kınına sokmam." dediği belirtilmektedir. Ardından Hâlid'i Medine'ye çağırıp sorgulamış, ancak onu suçlu bulmamıştır. Yalnız Araplar'ın savaş anında evlenmeyi hoş karşılamadıklarını hatırlatarak komutanını azarlamıştır.¹⁴⁶ Öte yandan Hz. Ömer'in Hâlid'e bu derece karşı çıkmasında kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın Yemâme'de şehit edilip¹⁴⁷ ardından Hâlid'in şaibeli bir evlilik yapmasının acaba etkisi olabilir mi? Zira kardeşinin ölümüne Hz. Ömer'in hayli üzülmediği bilinmektedir. Nitekim Mâlik b. Nüveyre'yi öldürdüğü zaman kardeşi Mütemmim b. Nüveyre'nin hüznü bir şekilde onun öldürülmesinden halifeye dert yanarken Hz. Ömer bundan çok etkilenmiş ve kendi kardeşinin ölümünü hatırlayarak hüznülenmiştir.¹⁴⁸ Hatta onunla birlikte kendi kardeşinin ölümünü hatırlamış ve dertleşmiştir.¹⁴⁹

Hz. Ömer, Hâlid'i suçlarken bir başka kayıta da Hâlid'i kast ederek "Bir Müslüman'ı öldürdü ve onun hanımıyla evlendi." demiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Hâlid'i cepheden çağırıp sorgulamıştır.¹⁵⁰ Hâlid Medine'ye gelip halifenin huzuruna gireceği zaman, sarığına birkaç ok ilişirmişti. Hz. Ömer onu görünce yerinden öfkeyle kalkarak okları çıkarmış ve parçalamıştı. Ona "Bu gösteriş de ne oluyor? Sen bir Müslüman'ı öldürdün, sonra onun eşinin üzerine düştün. Allah'a yemin olsun seni kendi taşlarınla vururum." demiştir. Hz. Ömer ona bağırırken Hâlid halifenin de aynı kanaatte olduğunu düşünerek hiç cevap vermemiştir. Daha sonra halifenin huzuruna girmiş ve ondan özür dilemiştir. Halife onun özrünü kabul etmiş ve görevinin başında bırak-

¹⁴² Hayyât, 130-131; Küla'î, 96-97; İbn Abdilberr, **el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb**, thk. Ali Muhammed Becâvî, Kahire, t.y. II, 429.

¹⁴³ Taberî, III, 242.

¹⁴⁴ Taberî, III, 243.

¹⁴⁵ Zetterstéen, *Halid b. Velid*, V, 143.

¹⁴⁶ Taberî, III, 242.

¹⁴⁷ Küla'î, 123, 126.

¹⁴⁸ Küla'î, 99.

¹⁴⁹ Küla'î, 99.

¹⁵⁰ Taberî, III, 243.

mıştır. Hâlid doğruca Hz. Ömer'in yanına giderek "Ey Ümmü Şemle'nin oğlu, buraya gel" diye seslenmiş ve halifeden aldığı destekle ona karşı tepki göstermiştir. Hz. Ömer, Hâid'in bu çıkışından halifenin onu affettiğini anlamıştır.¹⁵¹

Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinde birçok kez Hâlid b. Velid'in uyarılması için halifeye telkinlerde bulunmuş, hatta onun çağrılıp Medine'de sorgulanmasında önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Hâlid Hz. Ebû Bekir'in kendisiyle ilgili kararlarında sürekli Hz. Ömer'in parmağının olduğunu düşünmekten kendisini alamamıştır. Örneğin Halife tarafından Irak'tan Şam'a gönderileceğine dair yazı aldığı zaman bu işte Hz. Ömer'in etkisinin olduğunu düşünmüş ve şöyle demiştir. "Bu İbn Hattab'ın işidir. Irak'ın benim vasıtamla fethedilmesini kışkırdı."¹⁵²

İbn İshâk kanalıyla verilen bilgilere göre Hz. Ömer'in Hâlid'i görevden almasının nedeni onun Hz. Ömer hakkında söylemiş olduğu bir söze bağlanmakta ve özetle şu bilgiler verilmektedir: Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında bile ona dargındı. Onun İbn Nüveyre'yi öldürmesini haksız buluyor ve savaşlar sırasındaki onun iş ve hareket tarzını beğenmiyordu. Hz. Ömer halife olunca hemen onu görevden aldı ve 'O, benim halifeliğim zamanında hiçbir memuriyette bulunmayacaktır' dedi. Haberin devamında Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye şu mektubu gönderdi. 'Hâlid kendisini yalanlarsa eskisi gibi başkomutanlık görevinde kalır. Şayet kendini yalanlamaz ise, sen onun yerine geçer başından sarığını çekip al, mal ve servetini ikiye bölüp yarısına el koyarsın.' Ebû Ubeyde bu durumu Hâlid'e açtığı zaman Hâlid meseleyi kız kardeşiyle değerlendirmesine kadar müsaade istedi ve kardeşinin yanına gitti. Meseleyi ona anlattı. Kardeşi Fatıma ona 'Ömer hiçbir zaman seni sevmeyecektir. O ancak senden kendini yalanlamayı istiyor. Sen kendini yalanladıktan sonra seni yine azledecektir.' dedi. Hâlid, kardeşinin bu sözlerini teyit etti ve kendini yalanlamaktan vazgeçti. Bunun üzerine Ebû Ubeyde onun malını ikiye ayırdı ve yarısına el koydu. Hatta ayaklarındaki ayakkabıdan birisini bile çıkarıp aldı. Hâid ona hiçbir tepkide bulunmayıp 'istediğin gibi muamelede bulun' dedi. Hâlid Medine'ye döndü. Hz. Ömer Hâlid'i gördüğü zaman 'Ey Hâlid Allah'ın malını sakladığın yerden çıkar' der, Hâlid de ona yemin ederek kendisinde Allah adına mal olmadığını söyler ve şöyle derdi: 'Ey halife elimdeki malın değeri kırk bin dirhemdir.' Hz. Ömer ona 'senin malını kırk bin dirheme aldım' dedi ve ona parayı verdi. Hâlid parayı aldı. Hâlid'in elinde silah ve köleleri vardı. Bunların değeri hesap edildi ve toplam seksen

¹⁵¹ Taberî, III, 243.

¹⁵² İbn Sa'd, VII, 397. Taberî bu kaydı "Bu iş Solak b. Ümmü Şemle'nin, yani Ömer b. Hattab'ın işidir. O, Irak'ın benim elimle fethedilmesini kışkırdı." diye belirtmektedir. Taberî, IV, 44.

bin dirhem olduğu ortaya çıktı. Hz. Ömer bu parayı ikiye ayırdı ve kırk dirhemini ona verdi. Hz. Ömer'e kendisine Hâlid'den aldıklarını geri vermesinin uygun olacağı hatırlatıldığı zaman asla o malları iade etmeyeceğini söylemiştir.¹⁵³ Ancak içeriğinden de anlaşıldığı gibi bu haberlerin mevsukiyeti son derece zayıftır. Örneğin kaynakta yer alan Hâlid'in kendisini yalanlamasıyla ilgili kaydın ne ile ilgili olduğu belirtilmemiştir. Ayrıca diğer kaynaklarda da bu rivayet ile ilgili destekleyici bir bilgi bulunmamaktadır. Kısacası bir yalanlamadan söz edilmekte, ancak ne ile ilgili olduğuna değinilmemektedir. Dolayısıyla üzerine yorum yapmamız konumuzun sınırlarını aşacaktır.

Hâlid b. Velid ayrıca Nemr oğullarından iki kişinin haksız yere öldürülmesiyle de suçlanmıştır. Rivayete göre öldürülen şahısların elinde Müslüman olduklarına dair Hz. Ebû Bekir'in yazısı vardı. Halife onların diyetini ödemiştir. Bu nedenle Hâlid b. Velid hem bu şahısları hem de Mâlik b. Nüveyre'yi öldürmekle Hz. Ömer tarafından suçlanmıştır. Hz. Ebû Bekir ise savaş şartlarında bu tür yanlışların yapılacağı gerekçeyle onu suçlu görmemiştir¹⁵⁴

Hâlid b. Velid'in azliyle ilgili bir bakıma gizemli ve retorik bilgilerden de söz edilmektedir. Örneğin Belâzurî, Hâlid b. Velid'in el-Cezîre'nin bazı yerlerini Hz. Ömer adına idare ettiği dönemde, hamamda içinde şarap olan bir şeyi süründüğünden dolayı halifenin onu azlettiğini, ancak bu haberin doğru olmadığını söyler.¹⁵⁵ Ancak Hâlid'in böyle bir valilik görevinde bulunmadığı eksindir.¹⁵⁶ Bunun yanında Hz. Ömer ile Hâlid çocuklukta güreş tutmuşlar ve bu güreş sırasında Hâlid'in rakibinin kolunu kırdığı için Hz. Ömer'in halife olduğu zaman onu görevden aldığı ileri sürülmüştür.¹⁵⁷ Ancak bu rivayetlerin Hâlid'in görevden alınmasıyla doğrudan ilgili olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁸

Hâlid'in azledilmesinde ganimet mallarını bazı kişilere istediği gibi dağıtmasının neden olduğundan bahsedilmektedir. Örneğin İbn Kesîr, Hâlid'in Bizanslılar'dan yüklü miktarda ganimet aldığını, kendisinden mal isteyen Eş'as b. Kays'a bu mallardan verdiğini, Hz. Ömer durumdan haberdar olunca Ebû Ubeyde'ye mektup yazıp bu malların hesabını sormasını istediğini, şayet ganimet mallarından vermişse bunun hainlik olacağını söylemesini ve görevden alınmasını emrettiğini bildirmektedir. Burada verilen bilgilere göre Hâlid'in bazı kişilere fazla mal verdiğinden dolayı azledildiği vurgulanmaktadır.¹⁵⁹

¹⁵³ Taberî, IV, 56.

¹⁵⁴ Taberî, IV, 24; Külaî, 97-98.

¹⁵⁵ Belâzurî, **Fütüh**, 182; ayrıca bkn. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, II, 536.

¹⁵⁶ Fayda, **Hâlid bin Velid**, 430.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, VII, 115.

¹⁵⁸ Bkn. Fayda, **Halid bin Velid**, 429-30.

¹⁵⁹ İbn Kesîr, VII, 80.

Hiz. Ömer, Cabiye'ye geldiği zaman halkla konuşurken Hâlid'in azil meselesine de değinmiş ve şunları söylemiştir: 'Hâlid'in azli için sizlerden özür dilerim. Ben kendisine, bu malları fakir muhacirler için saklamasını emretmiştim. Ancak o zengin, şerefli ve güzel söz söyleyenlere verdi. Ben de kendisini azlederek Ebû Ubeyde'yi atadım.' Onun bu sözlerine Ömer b. Hafs b. el-Muğire şu karşılığı verdi: 'Vallahi Ey Ömer, böyle söylemekle sen özür dilemiş değilsin. Rasûlullah'ın komutan tayin ettiği bir genci sen azlettin. Onun çektiği bir kılıcı sen kınına koydun. Onun diktiği sancağı sen indirdin. Ayrıca akrabalık bağını da kopardın ve amcanın oğlunu kıskandın.' Hiz. Ömer ona şu karşılığı verdi: 'Sen onun yakın bir akrabası-sın. Ayrıca yaşın da genç olduğu için amcanın oğluna kıızıyorsun.'¹⁶⁰ Yine Hiz. Ömer bu ziyaretini sırasında Hâlid b. Velid'in evini de teftiş etmiş ve Hâlid de bu teftiş olayından pek memnun olmamıştır.¹⁶¹

Bir rivayete göre Hiz. Ömer, Hâlid'den elindeki mallarının hesabını istemiş, ancak o, Hiz. Ebû Bekir'e yazdığı gibi ona da olumsuz cevap verince halife onu görevden almıştır.¹⁶² Devlet idaresinde merkezîyetçiliğe önem veren Hiz. Ömer'in böyle bir tepkiyi kabullenmesinin zor olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶³ şayet yukarıdaki kayıt doğruysa Hâlid'in görevden alınmasının önemli nedenlerinden birisi bu olabilir. Hiz. Ebû Bekir bu konuda daha yumuşak bir politika izlemiştir. Örneđin Hiz. Ebû Bekir kendisinin halife sečilmesini onaylamayan ve yaklaşık iki ay kadar ona biat etmeyen Hâlid b. Sa'îd b. el-Âs'ı řam bölgesine komutan olarak atamıştır. Hiz. Ömer "Aleyhinde bu işleri işledikten sonra sen onu komutan mı tayin ediyorsun." diye olaya karşı çıkmıştır.¹⁶⁴

Dımeşk muhasarasının tamamlanmasından sonra komutanlığı devralan Ebû Ubeyde, Hiz. Ömer'in talimatıyla Hıms üzerine yürümüştür. Hiz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye gönderdiği mektupta 'her bölge ve şehrin komutanı, ordunun kendi bölgesinden geçmesi durumunda oradan ayrılınca kadar komutanlık görevini uhdesine alır' diye de bir uyarıda bulunmuştur. Halifenin talimatından sonra Ebû Ubeyde on kişiden oluşan komutanları Fihl'e göndermiştir. Bu on komutandan her birinin emrinde beşer kişilik bir alt komutan görevlendirilmiş ve onların başına aşhaptan biri tayin edilmiştir. Ancak sahabî olmaması durumunda diğerlerinden uygun olan birisi komutan olarak görevlendirilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Fesevî, I, 247; İbn Kesir, VII, 115; Fayda, **Halid bin Velid**, 439-40.

¹⁶¹ Fayda, **Halid bin Velid**, 441.

¹⁶² İbn Hacer, II, 255.

¹⁶³ Suleymân Muhammed et-Temâvî, **Omer b. el-Hattab ve Usûlu's-Siyâse ve'l-İdâretü'l-Hadise**, y.y., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y., 270-71.

¹⁶⁴ Taberî, IV, 28.

¹⁶⁵ Taberî, IV, 57.

Sa'd b. Ebi Vakkâs da Irak'a gittiği zaman bütün orduları bir araya getirince onları onar onar bölüklere ayırmış ve başlarına İslâm'daki derecelerine göre samimi olanlardan ve sahabilerden birer kişi tayin etmiştir.¹⁶⁶ Bununla birlikte Sa'd, alt komutanlar görevlendirirken kabile üyelerinin isteklerini de göz önünde bulundurmuştur. Örneğin öncü birliklerin başına Hecer kabilesinin reisi Abdullah b. Katade b. Haviyye'yi getirmiştir. Bu şahıs Cahiliye döneminde kavmi tarafından başkanlığa getirilmiş ve Hz. Peygamber'e elçi olarak gönderilmişti.¹⁶⁷

Savaşlarda sahabeden olanlara özel bir muamele yapıldığı ya da onların orduda belli bir ağırlık ve ayrıcalıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Hâlid, Irak'tan Suriye'ye gideceği zaman ashaptan olan askerleri Müsennâ'ya bırakmak istemeyip kendi yanına almış ve ona peygamberle sohbet etmemiş olanlardan bir miktar asker bırakmıştır. Hatta o, peygamberin huzuruna elçi sıfatıyla gelip onu görenleri de yanına almıştır. Onların sayısı kadar asker ve onlar ölçüsünde fikir ve görüş sahibi insanları Müsennâ'ya bırakmıştır. Hâlid'in bu kararını Müsennâ uygun bulmayarak sahabilerden kendi yanına bir miktar asker bırakmasını istemiştir. Bunun üzerine Hâlid, Müsennâ'yı memnun edecek sayıda sahabeyi onun yanında bırakmıştır.¹⁶⁸ Yine Hz. Ebû Bekir ridde savaşları sırasında Hâlid b. Velid'i başkomutan atadığı zaman ona nasihatlerde bulunurken kendisini Ensâr ve Muhacirler'den olanların başına komutan tayin ettiğini söyleyerek bir bakıma bunun kıymetini bilmesini istemiştir.¹⁶⁹ Ayrıca Hâlid'e nasihatte bulunurken ordusunda bulunan Ensâr'a iyi muamelede bulunmasını, onlarla samimi konuşmasını, tatlı sözlerle hitap etmesini, onların faziletlerinin buna layık olduğunu, bu konuda Allah Rasulü'nün de vasiyetinin olduğunu hatırlatmıştır.¹⁷⁰ Ancak Ensâr'a karşı gösterilen bu hassasiyet onların komutanlığı ve üst düzey idareciliği gibi görevler söz konusu olunca pek de dikkate alınmamış gibidir. Bu konuda Muhacirler sürekli kendilerinde bir öncelik hakkı görmüşlerdir. Hz. Ebû Bekir'in tercihinde de Hz. Ömer'in tercihlerinde de bunu açıkça görmek mümkündür.

Araplar'ın komutanlıkla ilgili düşüncelerini ifade etmesi bakımından Hâlid b. Velid'in Şam'a gönderildiği zaman buradaki komutanlara yaptığı konuşma belli bir fikir verebilir. Habere göre Hâlid bölgeye geldiği zaman buradaki komutanlar ayrı ayrı birliklerin başında sorumlu oldukları bölgelerde bulunuyordu.¹⁷¹ Hâlid onların bir araya toplanma-

¹⁶⁶ Taberî, IV, 87.

¹⁶⁷ Taberî, IV, 88.

¹⁶⁸ Taberî, IV, 42.

¹⁶⁹ Küla'î, 58.

¹⁷⁰ Küla'î, 62, 66.

¹⁷¹ Hayyât, 148.

ları için şu konuşmayı yapmıştır: “Ebû Bekir bizi buraya gönderdiği zaman düşmanı kolaylıkla yeneceğimiz kanaatindeydi. O, burada olup bitenleri, karşılaşacağımız güçlükleri, Müslümanların, kendileri için zararlı ancak, düşmanları için faydalı olan bu durumunu bilmiş olsaydı sizi bir başkomutan idaresinde toplamış olurdu. Ben dünyevi maksatların bizi birbirimizden ayırmış olduğunu görüyorum. Her biriniz ayrı ayrı şehrin valisi ve komutanı olmuştunuz. Bu komutanlardan her biri aralarından birinin emri altına girer ve ona itaat ederse, onlardan hiçbirinin derece ve şerefi eksilmeyecek ve ayrı ayrı hareket etmekle de rütbe ve şerefi yükselmeyecektir. Sizden her birinizin bir başkomutana tabi olması ne Allah ne de onun elçisi katında onun derecesini alçatmayacaktır. Aranızdan birisini başkomutan seçip ona tabi olunuz... İsterseniz sırayla başkomutanlık görevini üstlenelim. Bu gün birimiz, yarın başka birimiz, öbür gün de üçüncü birimiz başkomutan olsun. Böylece her birimiz bu vazifeyi görmüş oluruz. İzin verirseniz bu gün başkomutanlık görevini ben üstleneyim.”¹⁷²

Ebû Ubeyde vefat edince Hz. Ömer onun yerine Yezid b. Ebî Süfyân'ı Şam vilayetine vali tayin etti. Ancak Yezid Kaysâriyye'nin muhasarası sırasında hastalanınca yerine kardeşi Mu'âviye b. Ebî Süfyân'ı bırakarak kendisi Dimeşk'e döndü ve burada vefat etti. Kuşatmayı sürdüren Mu'âviye, Kaysâriyye'yi fethettikten sonra, Hz. Ömer onu Şam valisi olarak atadı. Bu atamadan memnun olan Mu'âviye'nin babası Ebû Süfyân, Hz. Ömer'e teşekkür etmiş ve “Ey Mü'minleri Emîri! Akrabalık seni bağladı.” demiştir.¹⁷³ Yine Ebû Süfyân, Hz. Ebû Bekir halife olunca onu kabullenememiş ve birtakım eleştirilerde bulunmuştu. Ancak Hz. Ebû Bekir onun oğlu İkrime'yi Şam bölgesine komutan tayin etmiş, o vefat edince yerine kardeşi Mu'âviye'yi atamıştı. Ebû Süfyân, Hz. Ebû Bekir'i eleştirdiği zaman birisi ona “ama o senin oğlunu komutan tayin etti” deyince Ebû Süfyân ona “o sadece kardeşlik hukukunu yerine getirmiştir.” diye karşılık vermiştir.¹⁷⁴

Yermük savaşında yara alan İkrime b. Ebî Cehil, Hâlid'in yanına getirildiği zaman komutan onun başını dizine yaslayarak yüzündeki kanları silip ağzına su damlatırken Hz. Ömer'i kast ederek şu sözleri söyledi: “İbn Hanteme'nin (Hz. Ömer) bizim hakkımızda 'onlar şehit olmak istemiyor,' diye iddia etmesi doğru değildir.”¹⁷⁵ Ancak her şeye rağmen Hâlid'in Hz. Ömer'e dargın olmadığı ve görevden alınmayı olgunlukla karşıladığı görülmektedir. Nitekim Ebû Ubeyde göreve geldikten sonra onu yanından ayırmamış ve Şam'daki fetihlerin büyük bir

¹⁷² Taberî, IV, 33.

¹⁷³ Belâzuri, **Fütûh**, 145, 146.

¹⁷⁴ Taberî, III, 202.

¹⁷⁵ Taberî, IV, 36.

bölümünde onunla birlikte hareket etmiştir.¹⁷⁶ İbn Kesir'in ifadesine göre halife, Hâlid'i görevden almış, ancak savaşlar konusunda kendisine danışılan bir müsteşar olarak onu görevde bırakmıştır.¹⁷⁷ Muhtemelen Hâlid halifenin kendisi hakkındaki kanaatini daha önceden tahmin etmiştir. Hâlid'in Hz. Ömer'le ilgili şu sözleri söylediği belirtilir: "Ebû Bekir'i ölüme mahkûm eden Allah'a hamd olsun. O, bana Ömer'den daha sevgili idi. Ömer'i halifelik mevkiine getiren Allah'a hamd olsun. O, bana Ebû Bekir'den ziyade dargındır. Sonradan Allah onu bana sevdirdi.¹⁷⁸ Bu sözler Hâlid'in Hz. Ömer'e kırgın olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde Hz. Ömer de, Hâlid görevden alındıktan sonra Ebû Ubeyde'ye verdiği destek ve orduda gösterdiği yararlılıkları nedeniyle memnuniyetini şu sözlerle ifade etmiştir: "Ebû Bekir'den Allah razı olsun, o insanları benden daha iyi tanırdı."¹⁷⁹ Bu sözler her ikisi arasında kırgınlıkların olmadığını ve bir bakıma tabii gelişmenin neticesi olduğunu göstermektedir.

Hâlid b. Velid'in sert bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle irtidat ve isyan savaşları sırasında birtakım aşırı uygulamalar yaptığı bilinmektedir.¹⁸⁰ Hatta Hz. Peygamber zamanında bile, Cüzeyme kabilesini İslâm'a davet için gönderildiği zaman, biraz aşırı davranarak kendisine itaat etmek istemeyen kabile mensuplarını öldürmüştür.¹⁸¹ Hâlid b. Velid, Ebû Ubeyde'nin haricinde başka bir komutanın emrinde savaşmamıştır. 21 yılında ölünceye kadar Hıms'da kalmış ve mallarının halifeye verilmesini vasiyet etmiştir. Onun Medine'de öldüğüne dair rivayetler bulunsa da Hıms'da öldüğü bilinmektedir.¹⁸²

Hâlid b. Velid ile ilgili yukarıda anlatılanlar bir bütün halinde düşünüldüğü zaman Hz. Ömer'in onu görevden almasının birtakım gerekçelerinin olduğu muhakkaktır. Buna mukabil Ebû Ubeyde'yi göreve atmasının da aynı şekilde birtakım nedenleri bulunmaktadır. Her ne kadar Hâlid b. Velid komutanlık özellikleriyle üst düzey bir komutan idiyse de, yerine getirilen Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın ondan aşağı kalır yönü yoktu ve bu özellikler onun komutan olmasında önemli oranda rol oynamıştır.

Ebû Ubeyde Habeşistan'a hicret, Medine'ye hicret¹⁸³ ve Hudeybiye Musalahası gibi Hz. Peygamber zamanındaki önemli olaylarda sürekli ön saflarda yer almıştır. Ayrıca Zülkassa, Zâtü's-selâsil, Habat gibi

¹⁷⁶ İbn Sa'd, VII, 397; Fayda, *a.g.madda.*, XV, 291.

¹⁷⁷ İbn Kesir, VII, 114.

¹⁷⁸ Taberî, IV, 37.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 494.

¹⁸⁰ Küla'î, 80-81.

¹⁸¹ Hayyât, 113.

¹⁸² Belâzuri, **Fütûh**, 177.

¹⁸³ İbn Sa'd, III, 410.

önemli seriyyelere komutanlık yapmıştır.¹⁸⁴ Bu seriyyelerde sergilediği tavır, komutanlık özellikleri, uyumlu ve yapıcı kişiliği, cesur ve isabetli kararlar verebilmedeki mahareti, aynı zamanda onun kendinden emin bir komutan olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle üstlendiği görevleri başarıyla neticelendirmesi, savaş esnasındaki maharetiyle de sürekli itidali elden bırakmayan bir tutum sergilemiştir. O, yapıcı kişiliği ve komutanlık sırasında haddi aşmamasıyla asker ve diğer komutanlar arasında çıkabilecek ihtilafları ortadan kaldırmış ve sürekli denge unsuru olmuştur. Öyle ki, orduda erzak azaldığı zaman bizzat kendisi paylaşarak, askerlere eşit muamelede bulunmuş ve hem asker hem de halk tarafından sayılan ve sevilen bir kişi olmuştur.¹⁸⁵ Özellikle Ensâr ve Muhacirlerden oluşan orduların başına Hz. Peygamber'in onu komutan tayin etmesi, onun herkesçe kabullenilen bir isim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında bilgisi, tecrübesi, komutanlıktaki liyakati, dini konulardaki vukufiyeti, liderlik kabiliyeti herkesçe biliniyordu. Hz. Peygamber zamanında bir çok kararın alınmasında onun bilgi ve görüşüne başvuruluyordu. Bunların yanında Ebû Ubeyde başta Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektupları olmak üzere değişik nitelikteki bir çok olaya tanıklık etmiştir. Özellikle Sa'd b. Ubâde'nin onu bir arazi meselesi için şahit göstermesi, Ebû Ubeyde'nin toplum nezdindeki konumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.¹⁸⁶

Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber tarafından Zâtü's-selâsil'e aralarında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu Ensâr ve Muhacirlerden oluşan ordunun başında gönderilmiştir. Peygamber onu Amr b. Âs'a yardıma göndermiş ve aralarında ihtilaf çıkmaması için uyarılmıştı. Ebû Ubeyde, Amr ile birleştikten sonra orduya kendisinin komuta etmesini önermişti. Ancak Amr ona, "Hayır sen bana yardımcı gönderildin, ben ise sizin emîrinizim." deyince, Ebû Ubeyde üstelemeyip ona itaat etmiş ve şunları söylemiştir: "Ey Amr, Allah Rasulü'nün bana söylediği en son söz "Vardığınız zaman ikiniz anlaşın ve ihtilaf çıkarmayın." olmuştur. 'Şayet bana itaat etmezsen ben sana tabi olurum.' Amr, onun önerisini kabul etmeyince, Ebû Ubeyde 'ben sana tabi oluyorum' diyerek ihtilafın büyümesini önlemiştir.¹⁸⁷ Orduda bulunan Muğire b. Şu'be, Ebû Ubeyde'ye "Allah Rasulü seni bize komutan tayin etti. Senin onunla bir ilişkin yoktur" diye çıkıştı. Ebû Ubeyde ise 'peygamber bizim anlaşmamızı istedi' diyerek onun bu sözü nedeniyle Amr'a tabi olduğunu söyledi.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, nşr. M. Jones, Beyrut, 1984, II, 552, 774; İbn Sa'd, II, 86, 132, III, 411.

¹⁸⁵ Vâkıdî, **Meğâzî**, II, 774; İbn Sa'd, III, 411.

¹⁸⁶ Vâkıdî, **Meğâzî**, II, 776.

¹⁸⁷ Vâkıdî, **Meğâzî**, II, 771; İbn Sa'd, II, 131.

¹⁸⁸ İbn Hacer, III, 588.

Ebû Ubeyde komutanlık özelliklerinin yanı sıra aynı zamanda liderlik vasfını haiz bir kişiliğe sahiptir. Örneğin hilafet tartışmaları sırasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer halife olarak ona biat etmek istemişler ve orada bulunanlara halife adayı olarak önermişlerdir.¹⁸⁹ Necranlılar Hz. Peygamber'le görüştüktan sonra kendilerine güvenilir birisini göndermesini istedikleri zaman Rasulü Allah ashabın da önerisiyle onu Necran'a göndermiştir.¹⁹⁰

Ebû Ubeyde, zühdü, takvası, samimiyeti, ahlaki yapısı nedeniyle Hz. Peygamber tarafından en çok sevilenlerden birisidir. Hz. Ömer de kendisini sayar ve severdi.¹⁹¹ Hz. Ömer veba salgınını öğrendiği zaman bu hastalıktan kurtulması ve kendisinden sonraya kalması durumunda Ebû Ubeyde'yi halifelğe vasiyet etmek istediğini söylemiştir. Hatta suikasta uğradığı zaman Hz. Ömer'den yerine birisini halife tayin etmesini isteyenlere şayet Ebû Ubeyde hayatta olsaydı onu vasiyet edebileceğini söylemiştir.¹⁹² Vefat edeceği zaman yanındakiler ona yerine halife adayı bırakıp-bırakmayacağını sordular. Hz. Ömer onlara kendisinden önce iki hayırlı insandan Hz. Peygamber'in halife tayin etmediğini, Hz. Ebû Bekir'in ise tayin ettiğini hatırlatarak, yerine vekil bırakmayı düşünmediğini söyledi. Ardından şayet Ebû Ubeyde veya Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim yaşasaydı onlardan birisini yerine önerebileceğini dile getirdi.¹⁹³ İbn Sa'd'daki kayıta ise şu ifadeler yer almaktadır: "Ebû Ubeyde yaşasaydı onu halife tayin ederdim. Şayet rabbim bana neden onu halife tayin ettiğimi sorsaydı, derdim ki, peygamberin onun hakkında 'emînu hâzihi'l-ümme' dediği için onu tayin ettim."¹⁹⁴ Görünen o ki, Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye olan saygı ve güveni sonsuzdur.

Hatırlanacağı gibi Ensâr kendi arasından halife adayı belirlemek üzere toplantı yaptığı sırada, haberi alan Hz. Ömer öncelikle Ebû Ubeyde ve Hz. Ebû Bekir'e haber verip doğruca bu toplantıya katılmışlardır.¹⁹⁵ Bu durum her üçü arasındaki sıkı ilişki ve yakınlığı göstermesi bakımından dikkate değerdir. Özellikle haberi alan Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde ve Hz. Ebû Bekir haricinde birisine bilgi vermemesi dikkate çekicidir. Bir başka ifadeyle Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'in itibar ettiği kişilerin başında geliyordu.

Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsame'yi Şam'a doğru göndermek için hazırlık yaparken, bu orduda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer,

¹⁸⁹ Vâkıdî, **Ridde**, 26; Taberî, III, 201; Ahmet Önkâl, "Ebû Ubeyde", **DİA**, İstanbul 1994, X, 250.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, III, 411, 412.

¹⁹¹ İbn Sa'd, III, 413-14, VII, 384-85.

¹⁹² Önkâl, *a.g.m.*, X, 250.

¹⁹³ İbn Sa'd, III, 343.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, III, 413.

¹⁹⁵ Vâkıdî, **Ridde**, 22; İbn Sa'd, II, 269, III, 586; Taberî, III, 208.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi önemli isimler bulunuyordu. Ancak bir kısım Araplar, Hz. Peygamber'in bu tercihini "Muhacirler ve Ensâr'ın ileri gelenlerine bir çocuğu komutan atadı." diye yadırgamışlar ve değiştirilmesini istemişlerdir.¹⁹⁶ Onların bu tavrına Hz. Peygamberin oldukça öfkelenildiği söylenir. Hatta minbere çıkarak onların vaktiyle bir köle olan babası Zeyd'in komutanlığına da itiraz ettiklerini hatırlatarak serzenişte bulunmuş ve minberden ayrılarak doğruca evine gitmiştir.¹⁹⁷ Üsâme ordusunun gönderileceği günlerde Hz. Peygamber vefat edince, bu orduda yer alan Ebû Ubeyde ve Hz. Ömer ortak hareket ederek birlikte Medine'ye dönmüşlerdir.¹⁹⁸ Bu durum onların yakın ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer onunla ilgili övücü ve saygı ifade eden sözler söylemiştir.¹⁹⁹

Ebû Ubeyde gerek Hz. Peygamber zamanında gerekse ondan sonraki dönemde sürekli idare ile iç içe olmuştur. O aynı zamanda Peygamber vefat ettiği zaman görüşüne başvurulmuş müstesna şahsiyetlerden birisiydi. Hatta Hz. Peygamber'in kabrinin kazılmasıyla ilgili ihtilaf çıktığı zaman Ebû Ubeyde danışılan kişilerden birisi olmuş ve meseleyi yapıcı bir şekilde çözmüştür. Ayrıca o, muhacirlerin temsilcisi olarak kabir kazanlar arasında yer almıştır.²⁰⁰

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh için 'Her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde'dir.' dediği belirtilmektedir.²⁰¹ Ayrıca Hz. Peygamber onunla ilgili övücü sözler de söylemiştir.²⁰² Hz. Ömer'in onunla yaptığı yazışmalarda Emînu hâzihi'l-ümme' (Bu ümmetin Emîni)²⁰³ sıfatını kullandığı belirtilir. O aynı zamanda 'aşere-i mübeşşere' diye bilinen ve dünyadayken cennetle müjdelendiği kabul edilen on kişiden birisiydi.²⁰⁴ Ayrıca Ebû Ubeyde ilk Müslümanlardan olup Bedir, Uhud, Hendek, Mekke'nin fethi gibi büyük savaşlara katılmış, özellikle Uhud savaşında (3/625) büyük kahramanlık ve fedakârlıklar gösterip Hz. Peygamber'e kol kanat germiş ve

¹⁹⁶ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, II, 316.

¹⁹⁷ Vâkıdî, **Meğazi**, III, 1118; İbn Sa'd, II, 190-91, 249-50.

¹⁹⁸ Vâkıdî, **Meğazi**, III, 1119.

¹⁹⁹ İbn Sa'd, III, 413.

²⁰⁰ İbn Sa'd, II, 298; Ya'kûbî, II, 114; Taberî, III, 204.

²⁰¹ Buharî, *Fedailu'l-Ashab* 21, *Meğazi* 72; Müslim, *Fedailu'l-Ashab* 53, 54 (2419); Tirmizî, *Menakıb* (3793, 3794); Fesevî, I, 263; Necran'ın iki ileri geleni Hz. Peygamber'e gelerek "Biz sana istediğini vereceğiz, bize emin birini gönder. Bizimle emin olmayanı gönderme!" dediler. Onların isteği üzerine Peygamber, "Ben sizinle gerçekten hakkıyla emin bir adam göndereceğim" dedi ve Ebû Ubeyde'ye 'sen kalk' dedi. Ebû Ubeyde kalkınca, Resulullah "İşte bu, ümmetin emindir" dedi. Buharî, *Fedailu'l-Ashab* 21, *Meğazi* 72; Müslim, *Fedailu'l-Ashab* 53, 54 (2419); İbn Sa'd, III, 412; Fesevî, I, 263.

²⁰² Fesevî, I, 263.

²⁰³ İbn Sa'd, III, 411, 412, VII, 384; Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, Mısır, 1935, II, 68, 72; Suyûtî, **Târîhu'l-Hulefâ**, nşr. M.M. Abdulhamid, Mısır, 1952, 136; İbn Hacer, VII, 269.

²⁰⁴ Ebû Davud, *Sünnet* 9, (4648, 4649, 4650); İbn Sa'd, III, 383; İbn Hacer, VII, 269.

onu korumuştur.²⁰⁵ Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber onu merkezdeki kuvvetlerin komutanlığına getirmiştir.²⁰⁶

Hilafet tartışmaları yapıldığı sırada Hz. Ebû Bekir, Ebû Ubeyde ile Hz. Ömer'in elini tutarak ikisinden birisine biat etmelerini istemiştir. Onlara Ebû Ubeyde için Hz. Peygamber'in ümmetin emini olduğu sıfatını hatırlatmıştır. Hz. Ömer için ise Allah'ın İslâm dinini onunla şerefleştirdiğini söylemiştir.²⁰⁷ Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye, 'Sen bu ümmetin eminisin, uzat elini sana biat edeyim.' demiştir. Ancak Ebû Ubeyde ona kendisinden önce Müslüman olan Hz. Ebû Bekir'in İslâm'a olan hizmetini dile getirmiş ve ona biat etmenin uygun olacağını söylemiştir.²⁰⁸ Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye karşı özel bir sevgisi ve yakınlığı söz konusudur. Nitekim İbn Sa'd bunu açık bir şekilde dile getirmektedir.²⁰⁹ Halife seçilmesinden sonra Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e biat etmek istemeyince Ebû Ubeyde bizzat evine giderek onu ikna etmeye çalışmıştır. Aralarındaki konuşmada Hz. Ali ona "Sen bu ümmetin eminisin, kendi adına Allah'tan kork ve bu günün yarını vardır..." diye karşılık vermiştir.²¹⁰ Bu anlatılanlar Ebû Ubeyde'nin önde gelen şahsiyetlerden birisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunun yanında Ebû Ubeyde'nin kişiliği, samimiyeti ve komutanlık özelliklerinin halifeyi etkilediği muhakkaktır. Özellikle Hâlid gibi biraz daha sert bir mizaca sahip komutan yerine herkesi kucaklayacak bir komutanla mücadeleyi sürdürmek belki daha mantıklıydı. Bilindiği gibi Hâlid irtidat savaşlarının komutanıydı. Savaşlar sırasında zaman zaman aşırıya giderek birçok isyancı ya da mürtedi öldürmüştü. Daha sonra Hz. Ömer zamanında onların yakınlarından birçoğu savaşlara mutlaka katılmışlardır. Haliyle kendi yakınlarını öldüren bir komutanın emri altında savaşmak büyük bir ihtimalle kabullenememe duygusunu sürekli canlı tutmuştur. Bunun yerine herkesin kabullenebileceği ve hem de Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş, hakkında en küçük bir soru işareti bulunmayan birisiyle mücadeleye girişmek daha mantıklı ve daha tutarlı bir politika olarak gözükmektedir. Öte yandan artık Müslümanlar Suriye topraklarına yerleşmiş durumdaydılar. İslâm'ın henüz yayılmaya başladığı yıllarda Hâlid gibi biraz daha sert mizaca sahip bir komutanın bölge halkına karşı birtakım sıkıntı doğurabilecek uygulamaları olabilirdi. Oysa Ebû Ubeyde bu konuda daha mülayim ve daha itidalli hareket eden bir komutandı. Her şeyden önce Müslümanların kalıcı olarak yerleştikleri Şam topraklarındaki

²⁰⁵ İbn Sa'd, III, 409-10; K. V. Zetterstéen "Ebu Ubeyde" **MEBİA**, İstanbul 1977, IV, 58.

²⁰⁶ İbn Hişâm, **Sîretü'n-Nebeviyye**, nşr., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatül-Medenî, Kahire 1383/1963, IV, 865.

²⁰⁷ Vâkıdî, **Ridde**, 22; Ya'kûbî, 123.

²⁰⁸ İbn Sa'd, III, 181.

²⁰⁹ İbn Sa'd, III, 413.

²¹⁰ Vâkıdî, **Ridde**, 29.

gayr-i Müslim halka İslâm'ın pratik uygulamalarını gösterecek uygun bir vali/komutana ihtiyaçları söz konusuydu. Hz. Ömer bu durumu göz önünde bulundurmuş olabilir. Nitekim Fayda da benzer görüşler dile getirerek bir bakıma halifenin kararını haklı görmekte ve bu olayı 'tabii bir gelişme' olarak nitelemektedir.²¹¹

Ebû Ubeyde, Hz. Ebû Bekir zamanında da Hz. Ömer'le birlikte idarede etkin olarak görev almıştır. Bilindiği gibi o, Hz. Ebû Bekir zamanında maliye görevlisiydi. Hatta halifeye maaş bağlanması için Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'i Ebû Ubeyde'ye götürmüştür.²¹² Ayrıca Hz. Ebû Bekir onu Şam'a ordu komutanı olarak gönderdiği zaman buradaki birliklerin başına başkomutan tayin etmiş ve askere şu talimatı vermişti: "Sizler savaştık üzere bir araya toplandığınız zaman başkomutanınız Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır. O bulunmadığı zaman Yezid b. Ebî Süfyân'dır. Amr b. Âs ise Müslümanlara yardımcı kuvvetlerle kendisine iltihak edenlerin komutanıdır."²¹³ Hatta ordu henüz Medine'den hareket etmeden önce toplanan kuvvetlere Ebû Ubeyde imamlık yapmıştır.²¹⁴ Bilindiği gibi Ebû Ubeyde Hıms'a, Amr b. Âs (öl. 43/664) Filistin'e, Yezid b. Ebî Süfyân (öl. 18/639) Dımeşk'e ve Şurahbîl b. Hasene (öl. 18/639) de Ürdün'e tayin edilmiştir.²¹⁵

Her şeyden önce Ebû Ubeyde gerek kişiliği gerekse komutanlar arasındaki tutumuyla Hâlid'den daha farklı özelliklere sahip bir komutan portresi çizmiştir. Örneğin Hâlid b. Velid daha çok serbest hareket etmeyi yeğlerken, Ebû Ubeyde bir üst otoritenin kararlarına göre hareket etmeye önem vermiştir. Dikkat edilirse Hz. Ömer cephedeki komutanlarıyla sürekli yazışmalar yapmış ve onlara Medine'den birtakım talimatlarla yönlendirmiştir. Halife komutanlarına, "Bana yazın, sürekli yazın. Öyle ayrıntılı yazın ki, sizi görmüş gibi olayım."²¹⁶ şeklinde talimatlar göndermiştir. Ayrıca o, Medine'den görevliler yollayıp olup biteni öğrenmeye çalışmıştır. Hatta onun orduda casus bulundurduğundan söz edilmektedir.²¹⁷ Oysa Hâlid b. Velid halifenin bu tutumuna pek uymayan ve kendi bildiği gibi hareket etmeyi seven yapıda bir komutandır. Bu bağlamda halifenin Ebû Ubeyde ile olan şahsi dostluğu ve ona yakınlığı tabii bir hadise olarak yorumlanmalıdır. Günümüzde bile yöneticiler iş başına geldikleri zaman kendilerine yakın ekiple çalışmayı yeğlemektedirler.

²¹¹ Bkn. Fayda, **Halid bin Velid**, 436.

²¹² İbn Sa'd, III, 184; Taberî, IV, 50, 54; Suyûtî, 79.

²¹³ Belâzurî, **Fütûh**, 115, (çev. 156); Diyarbekrî, **Târihu'l-Hâmis fi Ahvâli'l-Enfesi'n-Nefis**, Beyrut, t.y., II, 233.

²¹⁴ Belâzurî, **Fütûh**, 116, (çev. 156).

²¹⁵ Vâkidî, **Fütûhu's-Şâm**, I, 4 vd.

²¹⁶ Taberî, IV, 88; İbn Kesir, VII, 37.

²¹⁷ Taberî, IV, 86-7.

Oysa Hâlid, Hz. Ebû Bekir ona hesap sormak isteyince halifeden kendisini serbest bırakmasını istemiş ve sorgulanmaya pek yanaşmadığı gibi, halifeye de rest çekmiştir. Hâlid'in aynı tepkiyi Hz. Ömer'e de gösterdiğine yukarıda değinilmişti. İrtidat ve isyan savaşları sırasındaki tutumunda da Hâlid kendi istediği gibi kararlar almıştır. Örneğin Hz. Ebû Bekir, Hâlid'i Benû Süleym'den irtidat ve isyan edenler üzerine gönderdiği zaman Hâlid'in onlardan bir adamı yakalayıp yaktığı söylenir. Hz. Ömer bu olayı duyduğu zaman Hz. Ebû Bekir'e gelip Allah'tan başkasının yakarak ceza vermesinin doğru olmadığını söylemiş ve onu görevden almasını istemiştir.²¹⁸ Oysa Ebû Ubeyde kendisine yardıma gönderilen komutanla bile görüş alverişinde bulunmaya özen göstermiştir. Nitekim Amr b. Âs ona yardım amacıyla gönderildiği zaman Ebû Ubeyde şu sözleri söylemiştir: "Ey Ebâ Abdillah! Sen birçok savaşlara katıldın ve Müslümanlar lehine büyük yararlılıklar gösterdin. Ben sizden birisiyim. Başınızda amiriniz de olsam başkasının değil sizin işinizi hükme bağlayacağım. Sen yanımdan hiç ayrılma ve görüşlerini benimle paylaş. Ben senden bağımsız değilim."²¹⁹ Ebû Ubeyde Şam bölgesine başkomutan atandığı zaman askerlere bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir: "Ey insanlar, ben Kureyş'ten bir kişiyim. Sizden siyah ya da kırmızı bir kimse takva yönüyle benden üstün olabilir, ancak ben de onun derisine bürünür onun gibi olmayı isterim."²²⁰ Bu sözlerinden ve yaklaşımından anlaşılacağı üzere Ebû Ubeyde'nin oldukça mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu ortadadır.

Hz. Ömer gibi Hz. Ebû Bekir de ona saygı ve itibar göstermiştir. Örneğin Şam'a gitmek için gelen Tayy kabilesinin şefine Hz. Ebû Bekir, Ebû Ubeyde hakkında şu nasihatlerde bulunmuştur: "Komutanların en üstününü ve muhacirlerin ilkini size komutan tayin ettim. Ona tabi olun, onunla birlikte hareket etmeniz sizi memnun edecektir. Onun ahlâk ve edebi sizin için övünç vesilesi olacaktır. O ne güzel bir yol arkadaşı ve ne güzel bir dosttur."²²¹ Yine Şam'a gitmek için toplanan Hemedanlı askerlerin reisi, Hz. Ebû Bekir'e, bölgeye gönderdiği komutanlardan hangisinin Hz. Peygamber'e daha yakın olduğunu sorunca, Hz. Ebû Bekir Ebû Ubeyde'nin olduğunu söylemiş ve ona katılmalarını öğütlemiştir.²²²

Hz. Ömer komutan atamalarında halifeye itaate büyük önem vermiştir. Örneğin Hz. Ebû Bekir kendi halifeliğine karşı çıkan ve olayların seyrine göre tavır belirlemek için yaklaşık iki ay biat etmeyen

²¹⁸ İbn Sa'd, VII, 396; Hâlid'in diğer isyancıları da benzer şekilde cezalandırdığından söz edilmektedir. Bkn. Küla'î, 80.

²¹⁹ Diyarbekrî, II, 227.

²²⁰ İbn Sa'd, III, 412-13.

²²¹ Diyarbekrî, II, 224.

²²² Diyarbekrî, II, 226.

Hâlid b. Sa'îd'i Şam'a göndermek üzere komutan atayınca Hz. Ömer şiddetle bu olaya karşı çıkmış ve "Aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunduktan sonra sen onu mu komutan tayin edeceksin?!" diye tepki göstermiştir.²²³ Öte yandan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e Hâlid b. Velid ve Hâlid b. Said'i suçlayıcı konuşmalar yapar, ancak Hz. Ebû Bekir onun Hâlid b. Velid hakkındaki sözlerine kulak asmazdı.²²⁴

Basra valisi Utbe b. Ğazvân hac yapmak ve Hz. Ömer ile görüşmek için Medine'ye gideceği zaman yerine Mücâşi b. Mes'ûd'u vekil bırakmış ve Medine'ye gitmişti. Ancak o sırada Mücâşi Basra dışında olduğu için onun gelmesine kadar valiliğe Muğîre b. Şu'be'nin vekâlet etmesini istemişti. Muğîre, "Bedevî olan birisini şehirli birisine vali mi tayin ediyorsun?" sözleriyle karara itiraz etmişti. Utbe, Medine'ye geldiği zaman halifeye yerine Mücâşi'yi bıraktığını söyledi. Ancak bir süre sonra Muğîre kazandığı başarılar hakkında Hz. Ömer'e haber gönderince halife Utbe'yi çağırıp "Sen bana Mücâşi'yi bıraktığını söylememiş miydin?" diye sordu. Utbe ise bunun doğru olduğunu ancak o sırada Mücâşi'nin Basra dışında olduğu için onun dönmesine kadar Muğîre'yi vekil bıraktığını söyledi. Bunun üzerine halife "Ömrüme yemin ederim şehirlilerin vali tayin edilmeleri bedevî olanlardan daha iyidir." dedi ve daha sonra muhtemelen Muğîre'nin kazandığı başarıların da etkisiyle onu Basra valiliğine atadı.²²⁵ Halifenin onu özellikle Ehvaz bölgesindeki başarıları nedeniyle görevlendirdiği de söylenir.²²⁶

Bütün bunların yanında Hz. Ömer komutan tayinlerinde daha çok liyakat, samimiyet, komutanlık özellikleri, İslâm'daki konumları, İslâm'a olan hizmetleri gibi hususlara dikkat etmiştir. Örneğin Kesîr b. Şihab adlı sakat birisi Kûfe valisi Muğîre tarafından komutan olarak görevlendirilmiştir. Bu şahıs Rey, Destebâ ve Kazvin'de önemli başarılarına imza atmıştır. Belâzuri onunla ilgili "yakışıklı, akıllı, basiretli ve kötürüm bir kimseydi" ifadelerini kullanmaktadır.²²⁷ Öte yandan Hz. Ömer komutanların keyfi olarak görevlerinden istifa etmelerini doğru bulmamıştır. Örneğin İnan cephesi başkomutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs Basra valisi Utbe b. Ğazvân'a baskı yapınca istifa etmiş ancak halife onun istifasını kabul etmemiştir.²²⁸

Araplar için komutan veya idareciliğin ne anlama geldiğine dair ilginç bir diyalog Hz. Osman ile sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh arasındaki yaşanmıştır. Hz. Osman, Amr'ı Mısır valiliğinden alıp yerine onu atamıştı. Aslında halifenin niyeti başarılı bir şekilde valilik yapan

²²³ Taberî, IV, 28.

²²⁴ Taberî, IV, 30.

²²⁵ Belâzuri, **Fütûh**, 338-39.

²²⁶ Belâzuri, **Fütûh**, 370.

²²⁷ Belâzuri, **Fütûh**, 314.

²²⁸ Belâzuri, **Fütûh**, 340-41.

Amr'ı görevden almayıp komutan Abdullah'ı vergi amili yapmaktı. Ancak bunu kabullenmeyen Abdullah, Hz. Osman'a şu sözlerle karşılık vermiştir: "Emir ineği sağarken ben iki boynuzunu tutan kimse konumunda olmak istemiyorum."²²⁹

Değerlendirme

Her iki komutanın görevden alınışı ve yerlerine atanan komutanların göreve getirilişlerinde farklı amiller söz konusudur. Komutanlık veya diğer önemli idari görevlerde ashaptan olma ve ashap içerisinde de muhacirlere mensubiyet ilk Müslümanların bilincinde sürekli öncelik hakkı olarak algılanmıştır. Hz. Ömer de bu durumu göz önünde tutmasına rağmen, yeri geldiği zaman bu kuralın dışına çıkabilmiştir. Örneğin Müsennâ'yı görevden alırken daha deneyimli ve saygın sahabiler dururken Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfi gibi ilk muhacirlerden olmayan ve aynı zamanda tecrübesiz birisini göreve getirmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla halife bu tercihte sahabeden olma yerine savaşa çağrıda gönüllüğü ve samimiyeti esas almıştır. Halifenin bu tutumu Ebû Ubeyd'in komutanlık özellikleri veya deneyiminden ziyade, savaş çağrısına ilk cevap veren kişi olması ve onun gösterdiği cesaretle ilintilidir. Bir başka ifadeyle halife bu kararı alırken sahabenin fazilet ve üstünlüğüne değil, insanların samimiyetine göre hareket etmiştir.

Hz. Ömer komutan atamalarında yakından tanıdığı ve güvendiği samimi Müslümanları ön planda tutmuştur. Nitekim o, Medine ve civardan toplanan askerlerin başına merkezden çok uzaktaki bir komutan olan Müsennâ b. Hârise yerine, liyakat olarak hiçbir tecrübesi olmayan, ancak daha yakından tanıdığı bir ismi tercih etmiştir. Üstelik Müsennâ bir bakıma denenmiş ve İranlılar'a karşı büyük başarılarla imza atmış, aynı zamanda bölgeyi yakından tanıyan birisiydi. Bununla birlikte halifenin Ebû Ubeyd'i göreve getirmesi Müsennâ'ya karşı özel bir husumetten kaynaklanmayıp, daha ziyade şartlar gereği ya da halifenin tercihiydi. Ancak her ne olursa olsun bu tercihte Müsennâ'nın hizmetlerinin pek de dikkate alınmadığı söylenebilir.

Halife, Ebû Ubeyd'i komutan atayacağı zaman bu tercihinin sahabe itiraz edip kendi aralarından birisini atamasını önermişler, ancak halife savaş çağrısını ilk kabul eden kişi olduğu için Ebû Ubeyd'in öncelikli olduğunu söylemiştir. Bir başka ifadeyle o, sahabeden beklediği desteği görmediği zaman, onların İslâm'a olan hizmet ve faziletlerine büyük bir itibar göstermesine rağmen, gerektiğinde samimiyetlerine göre muamelede bulunmuştur.

Hz. Ömer Müsennâ'yı ikinci kez görevden alırken yerine herkesin kabul edebileceği bir isim üzerinde durmuş ve neticede danışmanları-

²²⁹ Belâzürî, **Fütûh**, 225.

nın da önerisiyle Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tercih etmiştir. Ebû Ubeyd'i atarken daha çok duygusallık ön plandayken, Sa'd'ı atamasında daha temkinli hareket etmiş ve ciddi araştırmalar yapmıştır. Örneğin İran cephesine kimi göndereceği konusunda şûra üyelerinin görüşüne başvurmuştur. Ancak halifenin aynı hassasiyeti Hâlid b. Velid'i görevden alırken göstermediği de bir gerçektir. Nitekim ne Hâlid'in görevden alınması ve ne de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın atanmasında herhangi bir şûra kararından söz edilmemektedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın atanmasında onun peygambere yakınlığı, İslâm'a olan hizmetleri ve muhacirlerden olması önemli amillerdir. Bunların yanında halifenin, Hâlid'i görevden alırken yine bu bölgeye Hz. Ebû Bekir tarafından atanan bir başka ünlü komutan Amr b. As'ı görevden alması dikkat çekmektedir. Bu durum onun Hâlid'e karşı özel bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir.

Hâlid b. Velid'in yerine atanan Ebû Ubeyde'nin göreve getirilişinde ise daha farklı amiller etkili olmuştur. Halifenin bu kararında birtakım siyasi kaygılar ve kişisel tercihlerin etkili olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca komutanlık özelliklerinin yanı sıra, Bizans'la yapılan savaşlardan sonra Şam'daki durumu çekip çevirecek idarecilik ve liderlik özellikleriyle ön plana çıkmış bir isme duyulan ihtiyacın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Halife, komutan değişikliklerinde bazen duygusallığı bazen de şartlar neyi gerektirmişse ona göre hareket etmeyi tercih etmiştir. Örneğin Hâlid b. Velid son derece başarılı bir komutanken, bir bakıma misyonunu tamamladığı için onu görevden almış ve yerine savaş sonrası şartları göz önünde bulundurarak daha çok idareci kişiliği ile ön plana çıkan ve bölge için uygun isim olan Ebû Ubeyde'yi tercih etmiştir. Ancak kısmen de olsa hem Hâlid hem de Müsennâ b. Hârise'nin görevden alınışında bir duygusallıktan söz etmek mümkündür.

Bunlara ilaveten Hz. Ömer komutan atamalarında ve komutan değişikliklerinde samimiyet, cesaret, sadakat, kabilevi dengeler, atanacak kişinin toplum nezdindeki konumu, kendisine bağlılığı, Müslümanların malını gözetmede göstereceği titizlik, liyakat, ehliyet, liderlik yapabilme yeteneği gibi hususları göz önünde bulundurmuştur. Onun bütün hedefi göreve getirilecek kişinin Müslüman toplumun çıkarlarını koruması üzerine kurgulanmıştır.

The Strategy of Khalif Umar's Commander Appointment: The Case of Sa'd b. Abû al-Waqqâs and Abû Ubayda b. al-Jarrah

ABSTRACT

Khalif Umar followed basically political strategies of the former Khalif Abû Bakr, though he appointed new commanders and administrators. In this context, he appointed Abû Ubayda b. al-Jarrah in place of Khalid b. Walid as the commander of current army for Byzantium, and Sa'd b. Abi Waqqas in place of Musanna b. Kharisa as the commander of the army for Sasanids. The reasons for these new appointments seem to be determined according to new political situations, the preference of the Khalif, qualities of the new commanders, their positions within Islamic community and the political balance between different tribes. This paper aims at exploring this type of historical conditions so as to throw a light behind the appointments of new commanders of the armies for Byzantium and Sasanids.

Key words: commander, Khalif Umar, Musanna b. Kharisa, Sa'd b. Abi Waqqas, Khalid b. Walid, Abu Ubayda b. al-Jarrah